

Andrzej Witkowski

**Z BADAŃ NAD REALIZACJĄ OBOWIĄZKU SPOŁECZNEGO
OSZCZĘDZANIA PRZEZ UCZESTNIKÓW
FUNDUSZU B – ROLNICTWA SPOŁECZNEGO FUNDUSZU
OSZCZĘDNOŚCIOWEGO W LATACH 1948–1950**

I

W 1948 r. ustanowiono obowiązek społecznego oszczędzania, którym objęto także część podatników podatku gruntowego. Środki finansowe z wykonania tego obowiązku gromadzili oni w funduszu B – rolnictwa Społecznego Funduszu Oszczędnościowego. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi przede wszystkim na różne problemy i trudności związane z egzekwowaniem tego obowiązku uczestników funduszu B SFO przez władze podatkowe (zarządy gminne), które działały w tym zakresie pod nadzorem (ustanowionych w 1947 r.) pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego (zakończyli swą działalność w I połowie 1950 r.). Zasadniczą bazę źródłową, która umożliwiła przybliżenie tego zagadnienia, stanowią materiały z zasobów Archiwum Akt Nowych w Warszawie, dokumentujące wykonywanie przez pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego nadzoru nad ustalaniem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych od uczestników funduszu B SFO.

II

W dniu 30 I 1948 r. uchwalono ustawę o obowiązku społecznego oszczędzania celem (art. 1) „a) przyspieszenia procesu odbudowy kraju oraz b) nadania właściwego kierunku inwestycjom indywidualnych gospodarstw i przedsiębiorstw zgodnie z wytycznymi ogólnonarodowego planu

gospodarczego¹. Część podatników podatku dochodowego, gruntowego oraz od wynagrodzeń została zobowiązana do wnoszenia składek oszczędnościowych na wskazane fundusze (odpowiednio A, B, C) w ramach Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych, ustalonych przez władze podatkowe².

Obowiązek społecznego oszczędzania obciążył podatników podatku gruntowego³ opłacających podatek od podstawy opodatkowania przekraczającej równowartość 60 q żyta⁴. Od 1949 r. wysokość owej podstawy opodatkowania

¹ Ustawa z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania; DzU 1948 nr 10, poz. 74 (została uchwalona jednogłośnie). Zob. też rozporządzenie ministra skarbu z 12 III 1948 r. w sprawie wykonania ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, wydane co do §§6, 8 ust. 1 i 4, 9, 11, 12, 13, 14, 16 ust. 1 i 3, 30 i 35 w porozumieniu z ministrami administracji publicznej i ziem odzyskanych, co do §14 nadto w porozumieniu z ministrem aprowizacji, a co do §39 ust. 2 w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych. DzU 1948 nr 14, poz. 106.

² Uzasadniając rządowy projekt ustawy o rządowym projekcie ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania minister skarbu podkreślał m.in., iż na realizację zadań określonych w uchwalonym przez Sejm narodowym planie gospodarczym potrzebne są znaczne środki materialne. Szukając rezerw, które mogłyby być „zmobilizowane” w tym celu, wskazał w szczególności na „pulę dochodów indywidualnych, które nie zawsze są obracane na cele wytknięte w narodowym planie gospodarczym, a często nawet w wypadku większego ich nagromadzenia w drodze spekulacji obracają się przeciw tym celom i sięgają na rynek zamieszanie, w którym chcą szukać dla siebie dalszych dodatkowych zysków”. Podał, że na podstawie przeprowadzonych szacunkowych obliczeń rząd przewiduje, iż w 1948 r. wpłynie do SFO kwota ok. 20 miliardów zł. *Sprawozdanie stenograficzne z 34 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 28 stycznia 1948 r.*, Warszawa 1948, ł. 20–27. Zob. też S. Lindberg, *Społeczny Fundusz Oszczędnościowy Rolnictwa FOR*, „Rada Narodowa” 1948, nr 17, s. 11.

³ Podatek gruntowy uregulowany był w tym czasie przepisami dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych (DzU 1947 nr 40, poz. 198), które zostały znowelizowane przez: 1/ dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1947 nr 32, poz. 137, tekst jednolity z 10 V 1947 r.; DzU 1947 nr 40, poz. 198, 2/ dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1948 nr 21, poz. 142, 3/ dekret z 25 X 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1948, nr 52, poz. 416, 4/ ustawę z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1949 nr 16, poz. 100. Ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym (DzU 1947 nr 40, poz. 198) przekształciła go w podatek państwowy.

⁴ Podatnicy podatku dochodowego podlegali obowiązkowi społecznego oszczędzania, gdy ich roczny dochód przekraczał 240 000 zł (od 1949 r. – 360 000 zł), zaś podatnicy podatku od wynagrodzeń – jeżeli ich wynagrodzenie przekraczało 240 000 zł w stosunku rocznym (od 1949 r.: 30 000 zł – przy miesięcznym okresie wypłaty, 6900 zł – przy tygodniowym okresie wypłaty, 1200 zł – przy dziennym okresie wypłaty).

Obowiązkowi społecznego oszczędzania nie podlegali: 1/ Skarb Państwa, związki samorządu terytorialnego, przedsiębiorstwa państwowe i związków samorządu terytorialnego oraz przedsiębiorstwa pozostające pod zarządem państwowym lub związku samorządu terytorialnego, 2/ przedsiębiorstwa państwowe mające formę prawną spółek handlowych, 3/ przedsiębiorstwa o kapitale mieszanym państwowym i spółdzielczym oraz związków samorządu terytorialnego, bez względu na formę prawną przedsiębiorstwa, 4/ spółdzielnie należące do Związku Rewizyjnego

ustalało corocznie rozporządzenie Rady Ministrów. Obowiązek społecznego oszczędzania rozpoczynał się i kończył w czasie określonym przepisami o powstaniu i wygaśnięciu obowiązku podatkowego.

Środki finansowe z wykonania obowiązku społecznego oszczędzania były gromadzone w Społecznym Funduszu Oszczędnościowym⁵ na „finansowanie inwestycji oraz zasilanie indywidualne uczestników Funduszu” – w przypadkach przewidzianych w ustawie.

Uczestnikiem SFO była osoba (spadek nieobjęty) obowiązana do wnoszenia rocznych wkładów (składek) oszczędnościowych. Składką oszczędnościową była kwota, którą uczestnik funduszu zobowiązany był wnosić, w wyznaczonych terminach, na poczet rocznego wkładu oszczędnościowego. Rocznym wkładem oszczędnościowym uczestnika funduszu B SFO była zaś kwota świadczenia ustalona dlań na każdy rok kalendarzowy. Z kolei ogólną sumę wniesioną przez poszczególnego uczestnika określono mianem wkładu oszczędnościowego.

Uczestnikom SFO wydawano książeczki oszczędnościowo-inwestycyjne (uczestnikom funduszu B wydawały je powiatowe komunalne kasy oszczędności). Były one imienne i „nieprzenośne w aktach prawnych między żyjącymi”. Należało wpisywać doń kwoty składek (rocznych wkładów) oszczędnościowych wpłacane przez poszczególnych uczestników, oraz –

R.P., z wyjątkiem tych, co do których Związek Rewizyjny lub Państwowa Rada Spółdzielcza stwierdziła, że działalność spółdzielni jest niezgodna z zasadami ruchu spółdzielczego, 5/ instytucje kredytowe i ubezpieczeniowe, 6/ osoby prawne, których dochód zgodnie ze statutem był „obracany” w całości na cele: ogólnej użyteczności, naukowe, oświatowe, kulturalne, sportowe, dobroczynne (osoby te podlegały jednak obowiązkowi społecznego oszczędzania z tej części dochodu, którą uzyskiwały z przedsiębiorstw obliczonych na zysk), 7/ związki zawodowe, których dochody osiągnięte z działalności statutowej „obracane” były w całości na cele przewidziane w statucie. Katalog owych zwolnień podmiotowych uzupełnił (głównie o podmioty z sektora spółdzielczego) dekret z 25 X 1948 r. o zmianie ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania (DzU 1948 nr 52, poz. 415), który zarazem nadał następujące brzmienie ostatniemu zdaniu ww. p. 6.: „osoby te podlegają obowiązkowi społecznego oszczędzania od dochodu ze źródeł przychodów, które podlegają podatkowi obrotowemu i nie są od tego podatku zwolnione”. Uzasadniając rządowy projekt ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania, minister skarbu podkreślał, że wszystkie rezerwy gotówkowe owych podmiotów są całkowicie ześrodkowane w bankach, „są więc już włączone w ogólny plan finansowy państwa”. *Sprawozdanie stenograficzne z 34 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 28 stycznia 1948 r.*, Warszawa 1948, t. 26.

⁵ Społeczny Fundusz Oszczędnościowy dzielił się na: fundusz A – prywatnego przemysłu, rzemiosła, handlu i usług, fundusz B – rolnictwa, fundusz C – pracy najemnej, fundusz D – środków publicznych (od 1949 r. – rybołówstwa morskiego). Administrację oraz nadzór nad środkami finansowymi SFO powierzono Bankowi Gospodarstwa Krajowego. W szczególności sporządzał on corocznie plan finansowy SFO, zatwierdzany przez Radę Ministrów, oraz składał ministrowi skarbu sprawozdania okresowe z całości operacji SFO. Z kolei banki i instytucje, którym ustawa i rozporządzenie wykonawcze powierzyły czynności wynikające z wykonywania obowiązku społecznego oszczędzania, zobowiązane były przedkładać BGK okresowe sprawozdania.

przewidziane w ustawie – wypłaty z tytułu wycofania wkładów, pożyczek, zwolnień i zwrotów. Uczestnik funduszu obowiązany był przedstawić książeczkę oszczędnościowo-inwestycyjną na żądanie instytucji uprawnionej do zarządu, rozdziału, poboru lub przymusowego ściągnięcia świadczeń przewidzianych w ustawie o obowiązku społecznego oszczędzania⁶.

Ustawa gwarantowała, że wkłady oszczędnościowe będą oprocentowane⁷ bądź premiiowane. Przewidywała też (art. 14), że posiadacz książeczki oszczędnościowo-inwestycyjnej będzie mógł corocznie, poczynając od roku 1949, wycofać 5% wkładu obliczonego na koniec poprzedniego roku kalendarzowego⁸. Kwoty niewycofane miały być przenoszone na wolny rachunek oszczędnościowy (zapowiedziano, że podjęcie należności z tego rachunku będzie mogło nastąpić w każdym czasie).

Uczestnicy SFO uprawnieni byli do uzyskiwania pożyczek inwestycyjnych oraz do otrzymywania zwolnień i zwrotów wkładów oszczędnościowych. Uczestnictwo w SFO uprawniało do otrzymania pożyczki inwestycyjnej, jeżeli: 1/ uczestnik całkowicie wpłacił składki (roczne wkłady) oszczędnościowe należne do dnia zgłoszenia wniosku, 2/ inwestycja została objęta państwowym planem inwestycyjnym i odpowiadała wymogom technicznym⁹.

Ustawa (art. 19) stanowiła, iż „zwalnia się” część wkładu oszczędnościowego uczestnika, jeżeli środki pieniężne miały być przeznaczone na pokrycie jego zobowiązań z tytułu „nakładów uprawniających do złożenia wniosku o zwolnienie” (spis owych nakładów ustalała Rada Ministrów w drodze uchwały powziętej na wniosek prezesa Centralnego Urzędu Planowania). O zwolnieniu części wkładu oszczędnościowego decydował Bank Gospodarstwa Krajowego.

Z kolei zwrot części wkładu oszczędnościowego (art. 20) następować miał w przypadku śmierci członka najbliższej rodziny, narodzin dziecka oraz ślubu uczestnika SFO lub jego dziecka, a także w przypadku – spowodowanej

⁶ Niewykonanie tego obowiązku ustawa traktowała jako wykroczenie skarbowe, zagrożone karą porządkową w kwocie od 20 zł do 500 zł.

⁷ Rozporządzenie wykonawcze z 12 III 1948 r. stanowiło, iż wkłady oszczędnościowo-inwestycyjne będą oprocentowane w wysokości 2% rocznie.

⁸ Ustawa upoważniła ministra skarbu do podwyższenia (w drodze rozporządzenia) granicy procentowej wycofania wkładów ponad ową normę.

⁹ Ustawa zobowiązywała właściwy bank do dokonywania kontroli, czy: 1/pożyczka użyta została na cele, na które ją przyznano, 2/ uczestnik realizował inwestycję zgodnie z projektem technicznym oraz dotrzymywał specjalnych warunków, pod jakimi pożyczka została przyznana, 3/ uruchomione zostały odpowiednie środki własne, jeżeli był to warunek przyznania pożyczki. W przypadku stwierdzenia uchybień bankowi służyło prawo wstrzymania dalszych rat oraz zarządzenia zwrotu rat już wypłaconych wraz z przypadającymi odsetkami. Użycie środków pieniężnych z pożyczki na cele niezgodne z jej przeznaczeniem podlegało nadto karze grzywny do wysokości trzykrotnej kwoty wydatkowanej wbrew jej przeznaczeniu.

kalectwem lub nieuleczalną chorobą – trwałej niezdolności do pracy uczestnika funduszu lub członka jego najbliższej rodziny. Uczestnicy funduszu B SFO mogli uzyskać zwrot części wkładu oszczędnościowego również w przypadku utrzymywania dziecka w szkole poza miejscem zamieszkania, a także w razie klęski żywiołowej oraz straty w inwentarzu żywym, powodującej w sposób istotny umniejszenie zdolności płatniczej uczestnika¹⁰.

Decyzje w sprawie przyznania zwrotu części wkładów oszczędnościowych uczestnikom funduszu B SFO miały podejmować komunalne kasy oszczędności po wysłuchaniu opinii powiatowych (miejskich) komitetów współdziałania do spraw podatku gruntowego i SFO¹¹, formułowanych po dokładnym stwierdzeniu: a/ stanu materialnego uczestnika w chwili decydowania o zwrocie części wkładu, b/ czy klęska żywiołowa lub strata w inwentarzu żywym spowodowała uszczerbek w takiej wysokości, że wpłynęło to na „poderwanie” zdolności płatniczej uczestnika, c/ wysokości uzyskanych ulg w podatku gruntowym oraz zwolnień przewidzianych w art. 28 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania¹².

Wysokość rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO ustalały właściwe władze podatkowe – zarządy gmin¹³.

Wszelkie decyzje ustalające i zmieniające rozmiar zobowiązań podatkowych (w podatkach: dochodowym, gruntowym i od wynagrodzeń) powodowały odpowiednie ustalenia bądź zmiany w wysokości rocznych wkładów (składek) oszczędnościowych uczestników SFO. Roczne wkłady (składki) oszczędnościowe płatne były w terminach przewidzianych dla płatności owych zobowiązań podatkowych.

Zagadnienie wymiaru i poboru rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO unormowane było w rozdziale III ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania (art. 28 i 29).

Zgodnie z ust. 1 art. 28 ustawy roczne wkłady oszczędnościowe uczestników funduszu B ustalało się w oparciu o wymiar podatku gruntowego przez zastosowanie właściwej stawki oszczędnościowej, ustalanej corocznie w rozporządzeniu Rady Ministrów. Jej wysokość nie mogła przewyższać połowy

¹⁰ Uczestnikom, którzy ukończyli 65 lat lub utracili zdolność do pracy, nieposiadającym dostatecznych środków utrzymania, przysługiwało prawo kupna renty dożywotniej za sumę złożoną w książeczce oszczędnościowo-inwestycyjnej bądź (jednorazowo) zwrot oszczędności, jak również zwolnienie od obowiązku dalszego oszczędzania.

¹¹ Będzie o nich mowa w dalszej części artykułu.

¹² Zob. okólnik ministra skarbu z 2 XII 1948 r. w sprawie interpretacji art. 20 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania oraz §30 rozporządzenia wykonawczego ministra skarbu z 12 III 1948 r.; Dz.Urz. MS 1948 nr 99, poz. 457.

¹³ Wysokość rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu A SFO ustalały banki, zaś w przypadku uczestników funduszu C – pracodawcy.

wymiaru podatku gruntowego¹⁴. Od kwoty rocznego wkładu oszczędnościowego należało odliczyć wniesione w danym roku kalendarzowym: składki z tytułu specjalnych umów ubezpieczenia na życie, wpłaty na Fundusz Ziemi i na spłatę pożyczek inwestycyjnych oraz wkłady w instytucjach kredytowych – z „co najmniej 6-miesięcznym wypowiedzeniem”.

W myśl ust. 3 art. 28 ustawy, po wysłuchaniu opinii prezydium gminnej rady narodowej władza podatkowa mogła: 1/ częściowo lub całkowicie zwolnić od obowiązku wniesienia wkładu oszczędnościowego osobę, która z powodu ciężkiego położenia materialnego, wywołanego zdarzeniami losowymi, nie była w stanie wnieść należnego rocznego wkładu oszczędnościowego w wymierzonej wysokości¹⁵, 2/ podwyższyć roczny wkład oszczędnościowy – jednak najwyżej do 50% ponad wymaganą normę – w przypadku „wyjątkowo korzystnej” sytuacji materialnej uczestnika spowodowanej osiągnięciem takich przychodów (z innego źródła niż gospodarstwo rolne), które nie stwarzały obowiązku uczestnictwa w funduszach A i C SFO.

Nadzór nad ustalaniem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO należał do pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego, ustanowionych na podstawie ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego¹⁶.

¹⁴ Wysokość rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszy A i C obliczano przez zastosowanie właściwej stawki oszczędnościowej do kwoty podstawy opodatkowania, gdy przekraczała 240 000 zł. Stawki te wynosiły od 3,7% do 18% (dla uczestników funduszu A) i od 1% do 3% (dla uczestników funduszu C). We wrześniu 1948 r. uczestników funduszu A będących podatnikami podatku obrotowego zobowiązano do zapłaty dodatkowej jednorazowej składki oszczędnościowej (w wysokości od 1% do 10% obrotu osiągniętego przez podatnika w okresie od marca do września 1948 r.), o którą podwyższono ich roczny wkład oszczędnościowy (dekret z 20 IX 1948 r. o jednorazowej wpłacie na rzecz funduszu A Społecznego Funduszu Oszczędnościowego, DzU 1948 nr 48, poz. 358). Z tego obowiązku zwolniono drobne rzemiosło.

¹⁵ Decyzja ta nie wykluczała możliwości ubiegania się o zwolnienie części wkładu oszczędnościowego na podstawie sygnalizowanego już art. 19 ustawy.

¹⁶ DzU 1947 nr 21, poz. 143. Pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego (główny, wojewódzcy i powiatowi) powołani zostali przede wszystkim ze względu na ustanowienie obowiązku uiszczania przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach. Ministerstwo Skarbu wyjaśniało, iż chodziło głównie o: 1/ przekształcenie podatku gruntowego „z fikcji podatkowej na świadczenie rzeczywiste” (twierdziło, że „w ciągu 2 lat wieś, a w szczególności bogatsze chłopstwo prawie że nie płaciło podatku”, 2/ „zmobilizowanie” sum z tytułu podatku gruntowego w celu utworzenia zdrowych podstaw gospodarki finansowej samorządu na szczeblu gminnym i powiatowym, dla których owe wpływy były głównym źródłem dochodów, 3/ wzmożenie dochodów Skarbu Państwa z tytułu udziału we wpływach z podatku gruntowego, 4/ „wydrenowanie miliardowych sum z kieszeni średnich warstw wiejskich, ciężących niewspółmiernie na ruchu cen na artykuły przemysłowe”, 5/ powiększenie rezerw zbożowych dla celów aprowizacji reglamentowanej oraz „neutralizowanie” spekulacji zbożem w okresie przednówka. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej

Rozporządzenie wykonawcze z 12 III 1948 r. do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania stanowiło w szczególności, iż nad prawidłowym wykonaniem czynności władz podatkowych (zarządów gminnych) „czuwają” pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego. Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego¹⁷ rozszerzył zatem dotychczasowy zakres działania pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego o „nadzór” nad ustalaniem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych, określonych w art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania. Wyraźnie podkreślił, że decyzje władzy podatkowej o częściowym lub całkowitym zwolnieniu od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego, jak również decyzje o jego podwyższeniu (przewidziane w ust. 3 art. 28 ustawy) wymagają zatwierdzenia powiatowego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego.

Władza podatkowa miała obowiązek zawiadomić uczestników funduszu B SFO o ustalonych rocznych wkładach oszczędnościowych, wzywając ich jednocześnie do dokonania wpłat na książeczki oszczędnościowo-inwestycyjne. Należało do niej także przyjmowanie wpłat i odprowadzanie zebranych sum do właściwych komunalnych kas oszczędności, które przelewały zebrane sumy do Banku Gospodarstwa Krajowego (1 i 15 dnia każdego miesiąca).

Ustawa (art. 29 ust. 2) zobowiązywała władzę podatkową do wdrożenia przeciw uczestnikowi postępowania egzekucyjnego w przypadku niewniesienia przezeń wkładu oszczędnościowego.

Wydawanie książeczek oszczędnościowo-inwestycyjnych, dokonywanie w nich wpisów o wpłatach na poczet rocznych wkładów oraz czynności związane z wycofaniem, zwrotami, odliczeniami, oprocentowaniem wkładów oszczędnościowych poruczono – w stosunku do uczestników funduszu B SFO – komunalnym kasom oszczędności.

W związku z tym władze podatkowe (zarządy gmin) przysyłały właściwym powiatowym komunalnym kasom oszczędności wykazy uczestników funduszu B SFO (z podaniem wysokości podstawy opodatkowania w podatku gruntowym, wysokości ustalonego rocznego wkładu oszczędnościowego, zwolnień i podwyżek wraz z ich uzasadnieniem), a nadto – równocześnie z przelewem

Partii Robotniczej (dalej: KC PPR), sygn. 295/XI/448, s. 50. Urząd głównego pełnomocnika do spraw podatku gruntowego zniosła ustawa z 7 III 1950 r. o przekształceniu urzędu ministra skarbu w urząd ministra finansów (DzU 1950 nr 10, poz. 101). Z kolei ustawa z 20 III 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (DzU 1950 nr 14, poz. 130) zniosła m.in. wszystkie terenowe władze pierwszej i drugiej instancji podległe dotychczas ministrowi finansów (w tym wojewódzkich i powiatowych pełnomocników do spraw podatku gruntowego), a w art. 37 postanowiła, że „Rady narodowe i ich organa przejmują dotychczasowy zakres właściwości zniesionych organów odpowiedniego stopnia”.

¹⁷ DzU 1948 nr 21, poz. 143.

zebranych sum – wykazy uczestników funduszu B SFO, którzy wpłacili wymierzone sumy (wkłady lub zaliczki) lub od których sumy te zostały ściągnięte.

Z kolei powiatowe komunalne kasy oszczędności zobowiązane były przysyłać (do dnia 10 każdego miesiąca) powiatowym pełnomocnikom rządowym ds. podatku gruntowego sprawozdanie o wysokości otrzymanych sum na fundusz B SFO, z wyszczególnieniem sum wpłaconych w poszczególnych gminach. Na Bank Gospodarstwa Krajowego nałożono zaś obowiązek przysyłania głównemu pełnomocnikowi rządowemu ds. podatku gruntowego kwartalnych sprawozdań o wysokości zebranych sum na fundusz B SFO, z wyszczególnieniem sum wpłaconych w poszczególnych powiatach.

Jak już sygnalizowałem, roczne wkłady (składki) oszczędnościowe ustalone dla uczestników funduszu B SFO płatne były w terminach przewidzianych dla płatności podatku gruntowego.

Po nowelizacji w dniu 2 IV 1947 r. dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych¹⁸ podatek gruntowy płatny był w terminie do 1 listopada każdego roku. Podatnik zobowiązany był jednak wpłacić, bez wezwania władzy wymiarowej, w terminie do dnia 1 marca każdego roku zaliczkę na podatek w wysokości połowy podatku wymierzonego za rok ubiegły. Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych (wszedł w życie z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1948 r.) ustanowił płatność podatku gruntowego w dwóch równych ratach: do 1 kwietnia i do 1 listopada każdego roku¹⁹. Kolejna nowelizacja – z 1 III 1949 r.²⁰ – podtrzymała rozwiązanie o płatności podatku w dwóch równych ratach: do 1 kwietnia i do 1 listopada każdego roku, dodając, że minister administracji publicznej w porozumieniu z ministrami rolnictwa i reform rolnych oraz skarbu może wprowadzić – w drodze rozporządzeń – obowiązek wpłacania zaliczek na podatek gruntowy dla wszystkich lub niektórych grup podatników, określając zarazem sposób ich obliczania i termin płatności.

W myśl rozporządzenia wykonawczego z 12 III 1948 r. do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania uczestnicy funduszu B SFO zobowiązani zostali wpłacić – w ciągu miesiąca od dnia otrzymania zawiadomienia o ustalonym rocznym wkładzie oszczędnościowym na rok 1948 – zaliczkę w wysokości połowy tego wkładu. Uczestnik, który nie otrzymał zawiadomienia o ustalonym rocznym wkładzie oszczędnościowym, obowiązany

¹⁸ Dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1947 nr 32, poz. 137. Tekst jednolity z 10 V 1947 r., DzU 1947 nr 40, poz. 198.

¹⁹ Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, DzU 1948 nr 21, poz. 142.

²⁰ Ustawa z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; DzU 1949, nr 16, poz. 100.

był wpłacić – w terminie do 1 lipca 1948 r. – zaliczkę w wysokości połowy należnej zaliczki na podatek gruntowy za rok 1948 (jeżeli opłacał podatek gruntowy od podstawy opodatkowania do 100 q żyta), a w wysokości całej zaliczki na podatek gruntowy – w przypadku podstawy opodatkowania przekraczającej 100 q żyta.

Roczne wkłady oszczędnościowe uczestników funduszu B SFO na 1948 r. miały być ustalone z zastosowaniem stawek oszczędnościowych określonych w rozporządzeniu Rady Ministrów z 6 IV 1948 r.²¹ Wynosiły one dla podatników opłacających podatek gruntowy od podstawy opodatkowania stanowiącej (w stosunku rocznym) równowartość: a/ ponad 60 q do 100 q żyta – 40% wymiaru podatku gruntowego za rok 1948, b/ ponad 100 q żyta – 45% wymiaru podatku gruntowego za rok 1948.

Owe stawki uległy zmianie jeszcze w 1948 r. Dekret z 28 VII 1948 r. o zmianie ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania²² uchylił bowiem ust. 2 art. 28, który stanowił, iż wysokość stawki oszczędnościowej dla ustalenia rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO nie może przewyższać połowy wymiaru podatku gruntowego. Po zniesieniu tego ograniczenia rozporządzenie Rady Ministrów z 28 VII 1948 r.²³ radykalnie podwyższyło wysokość stawek oszczędnościowych dla ustalenia rocznych wkładów oszczędnościowych na 1948 r. uczestnikom funduszu B SFO²⁴.

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 8 IV 1948 r. w sprawie ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1948, DzU 1948 nr 21, poz. 147.

²² DzU 1948 nr 36, poz. 256.

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z 28 VII 1948 r. w sprawie ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1948, DzU 1948 nr 37, poz. 268.

²⁴ Uzasadniając podwyżkę stawek oszczędnościowych, H. Minc wskazywał na wyjątkowo dobry urodzaj i zapowiadał: „być może, że w innych latach, gdyby warunki klimatyczne okazały się gorsze, stopa przymusowego oszczędzania znów będzie obniżona. Rzecz jasna, że dla najbogatszych gospodarstw, dla kapitalistów wiejskich, łączne obciążenie z tytułu podatku gruntowego i przymusowego oszczędzania wypada dość wysoko, ale nigdzie nie jest ono tak skalkulowane, żeby uniemożliwiało prowadzenie gospodarki, żeby doprowadziło do jej ruiny, lecz ma na celu ograniczenie wzrostu kapitalistów wiejskich i ich zysków (...). Trzeba jednak pamiętać, że przymusowym oszczędzaniem objęci są nie tylko wiejscy kapitaliści, ale także i średni chłopci. Dla średnich chłopów w poszczególnych wypadkach obciążenie może się okazać zbyt wysokie. Tyczy to zwłaszcza grup podatników o przychodowości od 60 do 80 q żyta. Przepisy o przymusowym oszczędzaniu przewidują możliwość stosowania indywidualnych ulg. Zdaniem naszej Partii, ulgi te należy dość szeroko stosować w stosunku do średnich gospodarstw, zwłaszcza o przychodowości od 60 do 80 q (...).” H. Minc, *Polityka PPR na wsi*, Warszawa 1948, s. 16 do 17. Wprowadzone zmiany (wraz ze wzrostem obciążenia w podatku gruntowym dla podatników posiadających większe gospodarstwa rolne, które ustanowił dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, DzU 1948, nr 21, poz. 142) były odzwierciedleniem części założeń ówczesnej polityki rządu w stosunku do rolników. L. Kurowski

Wynosiły one dla podatników opłacających podatek gruntowy od podstawy opodatkowania stanowiącej w stosunku rocznym równowartość: a/ ponad 60 q do 100 q żyta – 100% wymiaru podatku gruntowego za rok 1948, b/ ponad 100 q do 130 q żyta – 110% wymiaru podatku gruntowego za 1948 r., c/ ponad 130 q żyta – 130% wymiaru podatku gruntowego za 1948 r.²⁵

pisal, ze sierpniowo-wrześniowe plenum KC PPR „dokonało kardynalnego zwrotu w naszej polityce podatkowej na wsi, różniczkując zagadnienie chłopstwa biednego i średniego z jednej strony oraz bogatego z drugiej strony”. L. Kurowski, *Reforma podatkowa 1949 r.*, „Państwo i Prawo” 1949, nr 12, s. 20–21. Z kolei H. Minc podkreślał, iż „Niezależnie od reformy rolnej i od zasiedlenia Ziemi Zachodnich, polityka rządu ludowego zmierzała i zmierza do ograniczania wzrostu elementów kapitalistycznych na wsi, do ograniczania i łagodzenia kapitalistycznego różniczkowania wsi. Osiąga się to przez politykę podatkową wymierzoną swym ostrzem głównie przeciwko kapitalistom wiejskim, przez politykę kredytową, która powinna być, choć często w praktyce nie jest, skierowana głównie dla gospodarstw biednych i średnich, przez politykę cen artykułów rolnych, zmierzającą do zapewnienia pracującej części wsi opłacalnych cen produktów rolnych, przez odpowiednią politykę rozdziału artykułów przemysłowych konsumpcyjnych, a zwłaszcza produkcyjnych, przez politykę zorganizowanego odpływu zbędnej ludności rolniczej, przede wszystkim z gospodarstw biedoty, ze wsi do przemysłu itd. (...) warunkiem rozwoju Demokracji Ludowej jest nie tylko wyparcie elementów kapitalistycznych, ale równocześnie przekształcenie gospodarki drobnotowarowej w gospodarkę socjalistyczną”. H. Minc, *Wytoczne w sprawie naszego ustroju gospodarczego i społecznego*, „Nowe Drogi” 1948, nr 10, s. 92–93. Referując w trakcie plenum KC PPR (w dniu 3 IX 1948 r.) zagadnienie walki klasowej na wsi, H. Minc nawoływał, aby „nie szczędzić wysiłków, by budzić świadomość klasową biedoty i średnich chłopów, by izolować od reszty wsi wiejskich bogaczy i wyzyskiwaczy, rozbijając kłamliwą legendę o rzekomej jedności wsi”. Wyjaśniał zarazem, że „za biednego chłopca uważamy takiego gospodarza, który nie może wyżyć z własnego gospodarstwa, któremu nie wystarcza własna ziemia, własny inwentarz i który musi zapożyczyć się, popadać w zależność, pracować na obcych, po to, żeby nie umrzeć z głodu. Oczywiście, że ta biedota, której (...) poczucie krzywdy i wyzysku jest najgłębsze, a poczucie konieczności zmiany obecnego położenia najostrzejsze (...), jest najbliższa klasie robotniczej (...). Za średniego chłopca uważamy takiego gospodarza, który w zasadzie może wyżyć z własnego gospodarstwa, z własnej ziemi, z własnego inwentarza i który nie ucieka się do wyzysku innych. Ten średni chłop jest ciągle i stale zagrożony, gdyż nieubłagane prawa rozwoju ekonomicznego rujnują jego gospodarkę. (...) rząd broni średniego chłopca, podnosi jego stan materialny, hamuje proces jego degradacji, ale powstrzymać tego procesu całkowicie i ostatecznie nie jest w stanie, dopóki trwa na wsi wyzysk kapitalistyczny. (...). Walka o średniego chłopca, o wyrwanie go spod wpływu wyzyskiwaczy, o utrwalenie jego sojuszu z klasą robotniczą jest podstawową częścią walki klasowej na wsi. (...) Za kapitalistę wiejskiego uważamy tego, kto w ten czy inny sposób, w tej czy innej formie żyje z wyzysku innych chłopów, żyje z ich pracy (...)”. H. Minc, *Bieżące zadania Partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi*, „Nowe Drogi” 1948, nr 11, s. 158 –160. W *deklaracji ideowej PZPR* (przyjętej na kongresie w 1948 r.) czytamy m.in., iż „Demokracja ludowa musi złamać wyzysk na wsi mobilizując chłopów biednych i średnich do walki z wyzyskiwaczami. W tej walce klasa robotnicza i państwo musi poprzeć chłopów pracujących przez (...) oczyszczenie administracji państwowej i samorządowej na terenie wsi od kapitalistów wiejskich i ich zauszników i przerzucenie głównego ciężaru podatków na kapitalistów wiejskich”. *Podstawy ideologiczne PZPR*, Warszawa 1949, s. 139.

²⁵ Warto w tym miejscu przytoczyć słowa posła Lesia, który wypowiadając się w imieniu klubu PSL, w trakcie debaty nad sprawozdaniem komisji skarbowo-budżetowej o rządowym

Zwolnienie z obowiązku wnoszenia rocznych wkładów oszczędnościowych (oraz z części lub całości podatku gruntowego) było jednym z bodźców, które miały zachęcać rolników do udziału w akcji likwidacji odlogów²⁶.

Jak pamiętamy, obowiązek społecznego oszczędzania obciążał podatników podatku gruntowego opłacających podatek od podstawy opodatkowania przekraczającej (w stosunku rocznym) równowartość 60 q żyta. Od 1949 r. uczestnikami funduszu B SFO byli podatnicy podatku gruntowego opłacający

projekcie ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania podkreślił, iż „skutki straszliwych zniszczeń wojennych w rolnictwie i skutki nieurodzajów roku ubiegłego ciąży będą nad stanem wolnych zasobów gospodarstw chłopskich jeszcze przez czas dłuższy, że przez co najmniej 8 miesięcy bieżącego roku, jeśli chodzi o produkcję zbożową, wieś nie będzie miała prawie żadnych zasobów do spieniężenia i dajemy wyraz głębokiej wierze, iż w roku bieżącym rząd jak najogólniej i z pełnym zrozumieniem tego stanu rzeczy nie skorzysta z przysługującego mu prawa ustalenia stawki oszczędnościowej w maksymalnej granicy połowy podatku gruntowego. Obawialiśmy się, że stosowanie maksymalnej stawki oszczędnościowej już w tym roku, kiedy rolnik wciąż musi inwestować w swój warsztat rolny, może ujemnie odbić się na podniesieniu produkcji rolniczej, na dalszej odbudowie rolnictwa, a tym samym na zmniejszeniu możliwości aprowizacji świata pracy. Jednakże oświadczenie Wiceministra Dietricha, złożone w imieniu ministra skarbu na Komisji Skarbowo-Budżetowej, daje nam pewność, że rząd w 1948 r. nie skorzysta z uprawnienia art. 28 i nie ustali najwyższej stawki oszczędnościowej dla drobnego rolnika”. *Sprawozdanie stenograficzne z 36 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 stycznia 1948 r.*, Warszawa 1948, t. 54.

²⁶ Zob. zarządzenie ministrów: rolnictwa i reform rolnych, administracji publicznej oraz ziem odzyskanych z 28 II 1948 r., wydane w porozumieniu z ministrem skarbu w sprawie likwidacji odlogów, Dz.Urz. MAP 1948, nr 9, poz. 53 oraz zarządzenie ministrów: rolnictwa i reform rolnych, administracji publicznej oraz ziem odzyskanych z 16 X 1948 r. wydane w porozumieniu z ministrem skarbu i Kancelarią Rady Państwa w sprawie likwidacji odlogów i ulg z tym związanych, Dz.Urz. Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych 1948, nr 27, poz. 114.

W myśl §16 zarządzenia z 16 X 1948 r. grunty leżące dotąd odlogiem i inne użytki rolne niezagospodarowane oddane (na podstawie niniejszego zarządzenia) w użytkowanie gminnym spółdzielniom Samopomocy Chłopskiej, zespołom uprawowym, gromadom lub gminom winny być całkowicie zwolnione za cały (nie więcej niż trzyletni) okres użytkowania od podatku gruntowego oraz od wpłat na fundusz B SFO. Z kolei grunty leżące dotychczas odlogiem, oddane na podstawie omawianego zarządzenia w użytkowanie poszczególnym rolnikom, zwolniono całkowicie od wpłat na Fundusz B SFO za cały (nie więcej niż trzyletni) okres użytkowania oraz od podatku gruntowego – za pierwszy rok użytkowania. Za drugi i trzeci rok użytkowania owych odlogów przewidziano uprzywilejowane ich opodatkowanie, bez zastosowania progresji, według stawki 8%. Inne użytki rolne niezagospodarowane, oddane w użytkowanie poszczególnym rolnikom, zwolniono całkowicie od wpłat na fundusz B SFO za cały (nie więcej niż trzyletni) okres użytkowania, zaś obciążenie ich podatkiem gruntowym za cały (nie więcej niż trzyletni) okres użytkowania miało nastąpić w sposób uprzywilejowany, bez zastosowania progresji, według stawki w wysokości 8%. Odłogi i inne użytki rolne niezagospodarowane, które poszczególni rolnicy zagospodarowali przed dniem 28 II 1948 r. lub na podstawie zarządzenia z 28 II 1948 r., zwolniono zaś od wpłat na fundusz B SFO za rok 1949 i 1950, a należny od nich podatek gruntowy za rok 1949 i 1950 miał być pobrany bez zastosowania progresji według stawki w wysokości 8%.

podatek od podstawy opodatkowania, której wysokość ustalała corocznie – w drodze rozporządzenia – Rada Ministrów.

W związku z tym w 1949 r. obowiązkowi społecznego oszczędzania podlegali podatnicy podatku gruntowego opłacający podatek od podstawy opodatkowania przekraczającej (w stosunku rocznym) równowartość 80 q żyta²⁷. Ustalono zaś na 1949 r. stawki oszczędnościowe wynoszące od podstawy opodatkowania stanowiącej w stosunku rocznym równowartość: 1/ ponad 80 q do 100 q żyta – 70% wymiaru podatku gruntowego za rok 1949, 2/ ponad 100 q do 150 q żyta – 80% wymiaru podatku gruntowego za rok 1949, 3/ ponad 150 q do 180 q żyta – 90% wymiaru podatku gruntowego za rok 1949, 4/ ponad 180 q do 250 q żyta – 130% wymiaru podatku gruntowego za rok 1949, 5/ ponad 250 q żyta – 140% wymiaru podatku gruntowego za rok 1949. Jak widać, obowiązek społecznego oszczędzania nie dotyczył już gospodarstw o przychodowości mieszczącej się w granicach od 60 do 80 q żyta²⁸.

Rozporządzenie ministra skarbu z 23 I 1950 r.²⁹ zobowiązało podatników podatku gruntowego podlegających obowiązkowi społecznego oszczędzania do uiszczenia (bez wezwania władzy podatkowej, w terminie do 28 II 1950 r.) na poczet rocznego wkładu oszczędnościowego kwoty stanowiącej 55% rocznego wkładu oszczędnościowego ustalonego na rok 1949. Stanowiło zarazem, że owe wpłaty podlegają potrąceniu w całości z pierwszej raty rocznych wkładów oszczędnościowych, które zostaną ustalone na rok 1950.

Ten nietypowy termin wpłaty składki na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych na rok 1950 był pochodną ustanowienia obowiązku uiszczenia – bez wezwania władzy podatkowej, w terminie do 28 II 1950 r. – zaliczki na podatek gruntowy za rok 1950 w wysokości 65% wymiaru podatku ustalonego za rok 1949³⁰.

²⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z 18 III 1949 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędzania na rok 1949, DzU 1949, nr 21, poz. 137. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych proponowało niższe stawki oszczędnościowe dla gospodarstw o przychodowości do 150 q żyta: 40% (dla gospodarstw o przychodowości od 80 q do 100 q żyta), 70% (dla gospodarstw o przychodowości ponad 100 q do 130 q żyta) i 90% (dla gospodarstw o przychodowości ponad 130 q do 150 q żyta). Szacowało, że zastosowanie ich zmniejszy wymiar rocznych wkładów oszczędnościowych o 2 369 000 000 zł. Proponowało jednocześnie, by tę różnicę wyrównać przez zmniejszenie ulg w podatku gruntowym i zwolnień (częściowych lub całkowitych) z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego. AAN Główny pełnomocnik rządowy do spraw podatku gruntowego 1947–1950 (dalej: GP), sygn. 56, s. 165.

²⁸ Zob. A. Hanusz, *Polityka podatkowa w zakresie różnicowania obciążeń dochodów rolniczych w Polsce*, Lublin 1996, s. 46.

²⁹ Rozporządzenie ministra skarbu z 23 I 1950 r. w sprawie terminu wpłacenia wkładów oszczędnościowych przez uczestników funduszu B – rolnictwa Społecznego Funduszu Oszczędnościowego, DzU 1950 nr 2, poz. 18.

³⁰ Rozporządzenie ministra administracji publicznej z 23 I 1950 r. w sprawie obowiązku uiszczenia zaliczki na podatek gruntowy za rok 1950, DzU 1950 nr 2, poz. 17.

Wymiar podatku gruntowego i rocznych wkładów oszczędnościowych w 1950 r. nastąpił bowiem już na podstawie ustawy z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym³¹, która przekształciła go w daninę państwową. Zauważmy, że w myśl nowych uregulowań podstawa opodatkowania wyrażona była w zł (dotąd w kwintalach żyta).

W świetle postanowień rozporządzenia Rady Ministrów z 3 VII 1950 r.³² obowiązkowi społecznego oszczędzania podlegali podatnicy podatku gruntowego opłacający podatek od podstawy opodatkowania przekraczającej 240 000 zł w stosunku rocznym. Stawki oszczędnościowe, tworzące 11-szczeblową skalę progresywną, wynosiły od 20% (od podstawy opodatkowania ponad 240 000 zł do 260 000 zł) do 130% – od podstawy opodatkowania przekraczającej 460 000 zł.

Obowiązkowi społecznego oszczędzania podlegali także podatnicy podatku gruntowego opłacający podatek od podstawy opodatkowania nieprzekraczającej 240 000 zł w stosunku rocznym, jeżeli podatnicy ci w roku 1949 podlegali obowiązkowi społecznego oszczędzania i z tego tytułu zostali pociągnięci do obowiązku uiszczenia na poczet rocznego wkładu oszczędnościowego na 1950 r. kwoty stanowiącej 55% rocznego wkładu oszczędnościowego na rok 1949 na podstawie omówionego wyżej rozporządzenia ministra skarbu z 23 I 1950 r. Stawka oszczędnościowa dla ustalenia wysokości ich rocznych wkładów oszczędnościowych wynosiła bowiem 55% rocznego wkładu oszczędnościowego ustalonego im na rok podatkowy 1949.

Omawiane rozporządzenie upoważniło ministra finansów do obniżenia (w drodze zarządzeń) stawek oszczędnościowych w granicach do 50% dla wszystkich lub niektórych grup uczestników funduszu B SFO w całym państwie lub na poszczególnych jego obszarach. Nadto mógł on – w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych – całkowicie zwolnić od obowiązku wnoszenia wkładów oszczędnościowych ustalonych „na wymiarze” podatku gruntowego przypadającego od gruntów dzierżawionych bądź oddanych do bezpłatnego użytkowania, a stanowiących własność Funduszu Ziemi bądź „pozostających w administracji publicznej”.

Analiza konstrukcji i wielkości obciążenia uczestników funduszu B SFO i dalsze jego losy pozwalają zakwalifikować go do narzędzi o charakterze podatkowym, stworzonych dla realizacji polityki przekształcania struktury własności gospodarstw rolnych w kierunku ograniczania liczby średnich i

³¹ DzU 1950 nr 27, poz. 250.

³² Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1950 DzU 1950, nr 27, poz. 27.

większych gospodarstw indywidualnych na rzecz kolektywnych form gospodarki rolnej.

Wskazując na podatkowe cechy obciążenia z tytułu obowiązku społecznego oszczędzania, należy przypomnieć, że: 1/ rozpoczął się on i zakończył w czasie określonym przepisami o powstaniu i wygaśnięciu obowiązku podatkowego w podatku gruntowym, 2/ do spraw objętych ustawą z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania miały „odpowiednie zastosowanie” przepisy dekretów z 16 V 1946 r. o postępowaniu podatkowym³³ i o zobowiązaniach podatkowych³⁴, a art. 10 ust. 5 ustawy stanowił, iż w zakresie odpowiedzialności za uiszczenie składek i wkładów oszczędnościowych mają odpowiednie zastosowanie przepisy dotyczące odpowiedzialności za podatki osobiste, 3/ roczne wkłady oszczędnościowe uczestników funduszu B SFO ustalały władze podatkowe właściwe dla spraw podatku gruntowego, a nad prawidłowym wykonaniem powierzonych im czynności czuwali pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego, 4/ wszelkie decyzje ustalające i zmieniające rozmiar zobowiązań podatkowych w podatku gruntowym powodowały odpowiednie ustalenia bądź zmiany w ustaleniach rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO, które należało uiszczać w terminach przewidzianych dla płatności podatku gruntowego, 5/ w sprawach o przestępstwa określone w ustawie miały „odpowiednie” zastosowanie przepisy prawa karnego skarbowego.

Zapowiadane powiązanie funduszy zgromadzonych na kontach indywidualnych uczestników SFO z ich działalnością inwestycyjną zdezaktualizowało się bardzo szybko, bo wraz ze zmianą polityki państwa wobec nieuspołecznionego sektora gospodarki w mieście i na wsi³⁵. Jak zauważa R. Winiewska, sytuacja gospodarcza, jaka wytworzyła się w okresie realizacji planu sześcioletniego, sprawiła, iż faktycznie wycofano się z pierwotnych założeń ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania i fundusz B SFO został przekształcony z funduszu oszczędnościowego – zwrotnego (pod określonymi, w praktyce trudnymi do spełnienia warunkami) „w zawołowaną formę podatku”³⁶. Przewidziane ustawą formy wypłat na rzecz uczestników funduszu B SFO w latach 1949–1954 osiągnęły poziom 13,3% w stosunku do wpływów na fundusz B SFO³⁷.

³³ DzU 1946 nr 27, poz. 174.

³⁴ DzU 1946 nr 27, poz. 173.

³⁵ I. Bolkowiak, *Polityka finansowa w stosunku do gospodarki nieuspołecznionej i ludności w okresie wstępnego uprzemysłowienia w Polsce*, Warszawa 1978, s. 135.

³⁶ R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 1961, s. 61.

³⁷ *Ibidem*; I. Bolkowiak, *Polityka finansowa...*, s. 144–151.

Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 28 X 1950 r. w sprawie określenia stosunku przeliczenia niektórych zobowiązań³⁸ (wydanego w związku z reformą systemu pieniężnego) wkłady uczestników funduszu B SFO posiadających gospodarstwa rolne o przychodowości ponad 360 000 zł (ustalonej przy wymiarze podatku rolnego na 1950 r.) zostały przeliczone w stosunku: 100 zł dotychczasowych równe jest 1 zł nowemu (dla pozostałych przyjęto stosunek 100 : 3). Owa niekorzystna proporcja przeliczeniowa objęła ok. 190 000 uczestników funduszu B SFO³⁹.

Przepisy ustawy z 30 I 1949 r. o obowiązku społecznego oszczędzania dotyczące ustalania i poboru wkładów oszczędnościowych na rzecz funduszu B SFO⁴⁰ zostały uchylone z dniem 1 I 1952 r.⁴¹ Miały jednak zastosowanie do ustaleń wkładów oszczędnościowych opartych o wymiar podatku gruntowego za czas do roku podatkowego 1951 włącznie.

Dekret z 25 VI 1954 r.⁴² ustalił zasady konwersji wkładów SFO na obligacje Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski. Konwersji dokonywano wyłącznie na wniosek uczestnika funduszu B SFO, który należało złożyć do 31 III 1955 r. Obejmowała ona pełną wysokość wkładów, pod warunkiem że uczestnik funduszu B SFO nie zalegał z opłatą składek oszczędnościowych, podatków, należności PZU, opłat elektryfikacyjnych i należności Państwowego Funduszu Ziemi. Część wkładów odpowiadająca owym zaległym zobowiązaniom była blokowana do chwili ich spłaty (po ich uiszczeniu podlegała dodatkowej konwersji). W razie nieuregulowania zadłużenia do czasu upływu terminu przedawnienia zobowiązań zablokowana część wkładów przechodziła na własność państwa, Zastosowany tryb oraz nikłe spopularyzowanie wprowadzonych zasad sprawiły, że – jak podaje I. Bolkowiak – według stanu na dzień 31 III 1955 r. jedynie 12% uczestników funduszu B SFO złożyło wnioski o konwersję wkładów oszczędnościowych. Wydane im obligacje opiewały na 158 000 000 zł, a kwota zablokowanych wkładów oszczędnościowych, równa zaległościom wobec państwa, wyniosła 51 800 000 zł, co łącznie dawało 25% sumy wkładów oszczędnościowych zgromadzonych na funduszu B SFO (843 200 000 zł). Na własność państwa przeszło zatem 633 400 000 zł. Zastosowana blokada części wkładów oszczędnościowych oraz krótki termin zgłaszania wniosków o konwersję były powodem licznych skarg i zażaleń ze strony uczestników SFO. Z tego powodu minister finansów upoważnił PKO do przyjmowania w ciągu 1957 r. wniosków o konwersję i wydawania obligacji

³⁸ DzU 1950 nr 50, poz. 461.

³⁹ R. Winiewska, *Obciążenia...*, s. 60.

⁴⁰ Oraz na rzecz funduszy A i D SFO.

⁴¹ Ustawa z 29 II 1952 r. o zmianie ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania, DzU 1952 nr 12, poz. 72.

⁴² DzU 1954 nr 31, poz. 123.

Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski. W następstwie tej decyzji odsetek uczestników funduszu B SFO, którzy skorzystali z konwersji wkładów oszczędnościowych, wzrósł do 16,3%, a suma wkładów oszczędnościowych, która uległa konwersji, osiągnęła 32% środków zgromadzonych w funduszu B SFO⁴³.

Szczegółowy tryb postępowania zarządów gmin wiejskich i miejskich, wojewódzkich i powiatowych pełnomocników rządowych ds. podatku gruntowego oraz komunalnych kas oszczędności w zakresie wykonywania czynności związanych z obowiązkiem społecznego oszczędzania uczestników funduszu B SFO unormowała instrukcja ministra skarbu z 8 VI 1948 r.⁴⁴

Czynności zarządów gminnych obejmowały: 1/ ustalenie i zawiadamianie o wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO, 2/ prowadzenie ewidencji wkładów oszczędnościowych, 3/ przyjmowanie wpłat na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych i przekazywanie ich do powiatowych komunalnych kas oszczędności (oraz prowadzenie związanej z tym rachunkowości), 4/ przymusowe ściąganie zaległych wkładów oszczędnościowych, 5/ sprawozdawczość, 6/ udzielanie wyjaśnień stronom i dokonywanie sprostowań wysokości wkładów.

Podstawą ustalenia wysokości rocznego wkładu oszczędnościowego była kwota ostatecznego wymiaru podatku gruntowego za dany rok podatkowy. Stąd wszelkie prawomocne decyzje władz podatkowych (zarządów gminnych) oraz władz odwoławczych (wydziałów powiatowych) zmieniające wysokość wymierzonego podatku gruntowego powodowały automatyczne podwyższenie lub zmniejszenie – w odpowiednim stosunku – rocznego wkładu oszczędnościowego.

Ustalony roczny wkład oszczędnościowy mógł ulec podwyższeniu najwyżej o połowę, jeżeli uczestnik funduszu B SFO znajdował się w wyjątkowo korzystnej sytuacji materialnej, spowodowanej osiągnięciem takich przychodów z innego źródła niż gospodarstwo rolne, które nie stwarzały obowiązku uczestniczenia w funduszu A lub funduszu C SFO (ponieważ roczny dochód z owych źródeł nie przekraczał wysokości kwoty, która stwarzała obowiązek uczestnictwa w funduszach A lub C SFO).

Nadto zarząd gminny mógł – na wniosek uczestnika funduszu B SFO – częściowo lub całkowicie zwolnić od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego osobę, która z powodu ciężkiego położenia materialnego,

⁴³ I. Bolkowiak, *Polityka finansowa...*, s. 152–155, eadem, *Obowiązek społecznego oszczędzania*, „Finanse” 1977, nr 6, s. 43.

⁴⁴ Instrukcja ministra skarbu z 8 VI 1948 r. wydana w porozumieniu z ministrami administracji publicznej i ziem odzyskanych dla zarządów gmin wiejskich i miejskich, organów głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego oraz dla powiatowych komunalnych kas oszczędności w zakresie wykonywania czynności związanych z obowiązkiem społecznego oszczędzania uczestników funduszu „B”, Dz.Urz. MS 1948 nr 64, poz. 256.

wywołanego zdarzeniami losowymi, nie była w stanie wnieść ustalonego wkładu.

Podwyższenie rocznego wkładu oszczędnościowego bądź też zwolnienie (częściowe lub całkowite) od obowiązku wniesienia go mogło nastąpić na podstawie decyzji zarządu gminnego, powziętej po wysłuchaniu opinii prezydium gminnej (miejskiej) rady narodowej. W uzasadnieniu decyzji o podwyższeniu lub zwolnieniu z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego należało wskazać „okoliczności z akt dochodzeń” prowadzonych w celu ustalenia stanu rodzinnego i majątkowego zainteresowanej osoby. Wyraźnie zaznaczono, że wykonanie tych decyzji zarządu gminnego może nastąpić po uprzednim zatwierdzeniu ich przez powiatowego pełnomocnika rządowego ds. podatku gruntowego.

Zarząd gminy obowiązany był sporządzić w dwóch egzemplarzach „wykaz ustalonych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego”. Po wpisaniu do wykazu wszystkich uczestników funduszu B (i pozostawieniu dostatecznej ilości arkuszy „czystych” na dodatkowe wpisy w ciągu roku) obydwie egzemplarze (zsyte, ponumerowane i oparafowane) miały być „poświadczane” przez wydział powiatowy. Drugi egzemplarz „wykazu ustalonych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO” należało przesłać do komunalnej kasy oszczędności najpóźniej w terminie 5 dni po zakończeniu akcji ustalania wysokości wkładów oszczędnościowych. Z kolei (najpóźniej do dnia 10 każdego miesiąca) zarząd gminy obowiązany był przesłać do komunalnej kasy oszczędności zestawienie zmian i zapisów dokonanych na kontach poszczególnych uczestników funduszu B SFO w miesiącu ubiegłym. Instrukcja kładła nacisk, by kompletność i prawidłowość owych zapisów była każdorazowo sprawdzana przez wyznaczonych pracowników komunalnej kasy oszczędności.

Wykazy wkładów należało przechowywać „starannie” i „pod zamknięciem”, a dostęp do nich mieli tylko właściwi pracownicy gminni, członkowie zarządu gminnego, członkowie gminnej komisji kontroli oraz przedstawiciele władz nadzorczych.

Wszelkie wpłaty na rachunek rocznych wkładów oszczędnościowych oraz z tytułu dodatku za zwłokę mogły być przyjmowane przez kasę gminną i poborców gminnych, jak również za pośrednictwem państwowych i komunalnych instytucji finansowych, Pocztovej Kasy Oszczędności, komunalnych kas oszczędności lub urzędów pocztowych.

Instrukcja ustanowiła szczegółowe i precyzyjne zasady przyjmowania wpłat na rachunek wkładów oszczędnościowych, które miały zapobiec ewentualnym nadużyciom⁴⁵.

Poborcy gminni mieli obowiązek wpłacać kwoty zebrane na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych do kasy gminnej najpóźniej co drugi dzień.

Zarządy gminne obowiązane były przekazywać sumy zebrane na fundusz B SFO do właściwych powiatowych komunalnych kas oszczędności najpóźniej w terminach 10, 20 i ostatniego dnia każdego miesiąca. Równocześnie z przekazaniem zebranych sum zarząd gminny obowiązany był przesłać powiatowej komunalnej kasie oszczędności wykaz osób, które dokonały wpłat na poczet wkładów oszczędnościowych lub od których wpłaty te zostały ściągnięte.

Niewniesione w terminie wpłaty na poczet wkładów oszczędnościowych podlegały przymusowemu ściąganiu wraz z dodatkami za zwłokę i kosztami egzekucyjnymi w trybie określonym w dekreście z 28 I 1947 r. o egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych⁴⁶.

Władzami egzekucyjnymi pierwszej instancji były zarządy gminne lub miejskie; w drugiej instancji orzekały izby skarbowe.

Wszczęcie czynności egzekucyjnych w stosunku do uczestników funduszu B SFO zarządzał przewodniczący zarządu gminy. Poprzedzało je wręczenie upomnienia z zagrożeniem wdrożenia kroków egzekucyjnych na wypadek niewpłacenia (w terminie tygodniowym od doręczenia upomnienia) należnej

⁴⁵ Wpłaty gotówkowe na rachunek wkładów oszczędnościowych dokonywane do kasy gminnej oraz do rąk poborców miały być przyjmowane na podstawie kwitariuszy, zawierających blankiety kwitów wypełnianych przez kalkę w 3 egzemplarzach i podpisanych przez przyjmującego. Pierwszy egzemplarz kwitu, zaopatrzony pieczęcią gminną, przeznaczony był dla wpłacającego, drugi dołączany był do dowodów kasowo-rachunkowych, zaś trzeci pozostawał w „grzbiecie” kwitariusza. Kwity stwierdzające przyjęcie wpłat nie mogły być poprawiane odnośnie do sumy pieniężnej, wyrażonej cyframi i słowami. Kwity wypełnione omyłkowo (co do sumy pieniężnej) należało anulować przez ukośne przekreślenie wszystkich trzech egzemplarzy i umieszczenie wyrazu „anulowano” oraz podpisanie tej adnotacji przez wystawiającego kwit. Kwity anulowane pozostawały w kwitariuszu. Kwitariusze były dostarczane zarządom gminnym za pokwitowaniem przez komunalne kasy oszczędności. Były traktowane jako druki ścisłego zarachowania. Odbiór kwitariuszy z kancelarii zarządu gminnego przez kasjera i poborcę winien być każdorazowo potwierdzony i podpisany. Zwrot „grzbietu” kwitariusza miał być odnotowany i stwierdzony podpisem sekretarza gminnego, który ponosił pełną odpowiedzialność za dokładne przechowanie czystych kwitariuszy oraz „grzbietów” zwracanych – w okresach miesięcznych – do komunalnych kas oszczędności.

⁴⁶ DzU 1947 nr 21, poz. 84. Zob. też rozporządzenie Rady Ministrów z 28 VII 1948 r. w sprawie poruczenia przymusowego ściągania niektórych rodzajów świadczeń pieniężnych organom wykonawczym gmin miejskich i wiejskich oraz wydziałom wykonawczym komisji uzdrowiskowych, DzU 1948 nr 38, poz. 277.

sumy wkładu oszczędnościowego. Owo upomnienie należało doręczyć najpóźniej w ciągu siedmiu dni po upływie terminu wyznaczonego do wniesienia wkładu.

Pobrane od uczestników funduszu B SFO koszty upomnienia oraz koszty egzekucyjne przypadają gminom. Zwrot – ze środków SFO – nieściągalnych kosztów egzekucyjnych następował za pośrednictwem powiatowych pełnomocników rządowych ds. podatku gruntowego po uprzednim stwierdzeniu przez nich rzeczywistej nieściągalności tych kosztów.

Nad omówionymi czynnościami zarządów gminnych mieli „czuwać” powiatowi pełnomocnicy rządowi ds. podatku gruntowego przez dokonywanie „kontroli wstępnych, faktycznych i następnych w każdym zarządzie gminnym”. W szczególności należało do nich: 1/ zapewnienie – w porozumieniu z władzami przełożonymi gmin i zarządami gminnymi – należytej obsady personalnej gminnych referatów SFO, 2/ instruowanie pracowników gminnych w zakresie czynności związanych z wykonaniem ustaw, rozporządzeń i zarządzeń w sprawach SFO, 3/ dopilnowanie zgłoszenia przez zarządy gminne (we właściwych terminach) „zapotrzebowań” na księgi i druki oraz spowodowanie, aby były one sprowadzone w należyтым czasie, 4/ dopilnowanie terminowego rozpoczęcia i zakończenia prac związanych z ustaleniem wysokości wkładów oszczędnościowych, 5/ badanie prawidłowości ustalenia wysokości wkładów oszczędnościowych, 6/ dopilnowanie terminowego doręczenia przez zarządy gminne zawiadomień o ustaleniu wkładów oszczędnościowych, 7/ dopilnowanie założenia „wykazu ustalonych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO” i prowadzenia go „bez zaległości” i zgodnie z obowiązującymi zasadami, 8/ badanie, czy zarządy gminne odprowadzają do komunalnych kas oszczędności sumy zebrane na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych wraz z wykazami osób, które je wpłaciły lub od których należności te ściągnięto, 9/ badanie, czy rachunkowość w sprawach funduszu B SFO prowadzona jest na bieżąco i zgodnie z instrukcją, 10/ badanie, czy sprawozdawczość z akcji funduszu B SFO prowadzona jest należyście i terminowo, a w szczególności, czy nie zachodzą rozbieżności pomiędzy sprawozdaniami a zapisami w księgach („główniej” i „szczegółowych”) o wysokości kwot przyjętych i przekazanych do komunalnych kas oszczędności, 11/ badanie, czy udzielanie wyjaśnień uczestnikom funduszu B SFO odnośnie do podstaw ustalania wysokości wkładów oszczędnościowych odbywa się w sposób należyty i czy w tych sprawach, jak również w sprawach sprostowania błędów w ustalonej wysokości wkładów nie zachodzą „niepotrzebne czynione trudności”, 12/ badanie, czy wobec uczestników funduszu B SFO w razie niewniesienia przezeń wkładów oszczędnościowych (w wymaganym terminie) wszczęto postępowanie egzekucyjne oraz czy jest ono prowadzone zgodnie z obowiązującymi przepisami i planem pracy, 13/ badanie sposobu wypełniania kwitariuszy na przyjęte składki oszczędnościowe, prowadzenia ich ewidencji

oraz przechowywania i rozliczania się z nich z komunalnymi kasami oszczędności, 14/ badanie, czy wykaz wkładów oszczędnościowych, dowody i księgi rachunkowe są przechowywane w sposób właściwy, zabezpieczający je przed kradzieżą, pożarem itp., 15/ utrzymywanie częstego kontaktu i „pozytywnej” współpracy z komunalnymi kasami oszczędności we wszystkich sprawach załatwianych przez zarządy gminne w związku z obowiązkiem społecznego oszczędzania uczestników funduszu B SFO⁴⁷.

Z przeprowadzonej kontroli powiatowy pełnomocnik spisywał krótki protokół, w którym oprócz uwidocznienia zastanego stanu faktycznego nadto należało wyliczyć „sprawy do załatwienia niecierpiące zwłoki” oraz ustalić terminy ich załatwienia i złożenia sprawozdania o wykonaniu wydanych zarządzeń. O wynikach kontroli powiatowy pełnomocnik zawiadamiał przewodniczącego wydziału powiatowego, zwracając się o podjęcie natychmiastowej interwencji w wypadku stwierdzenia zaniedbań, nadużyć itp., o których informował bezzwłocznie nadto wojewódzkiego pełnomocnika rządowego ds. podatku gruntowego.

Powiatowi pełnomocnicy zobowiązani byli do składania co miesiąc sprawozdania z czynności dokonanych na rzecz obowiązku społecznego oszczędzania uczestników funduszu B SFO. W szczególności należało w nich wyłuszczyć najważniejsze niedokładności i uchybienia stwierdzone w każdej gminie, podając zarazem, które z nich nie zostały usunięte w wyznaczonym terminie.

Osobny paragraf instrukcji normował tryb zatwierdzania przez powiatowego pełnomocnika decyzji zarządu gminy w sprawie podwyższenia rocznego wkładu oszczędnościowego lub zwolnienia (częściowego lub całkowitego) uczestnika funduszu B SFO z obowiązku jego wniesienia. Instrukcja kładła nacisk, by zatwierdzenie, uchylenie lub zmiana owej następowała po dokładnym zbadaniu akt wymiarowych uczestnika funduszu B SFO.

Zauważmy, że na podstawie art. 12 dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych zmniejszenie podstawy opodatkowania następowało niekiedy (np. wskutek klęsk żywiołowych) z urzędu, powodując automatyczne zmniejszenie wysokości rocznego wkładu oszczędnościowego. Powiatowy pełnomocnik miał zatem zwracać uwagę, aby dodatkowe zwolnienia (częściowe lub całkowite, na podstawie art. 28 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania) ograniczały się „jedynie do tych przypadków, w których nie zachodzi żadna wątpliwość co do istotnie ciężkiego, wywołanego zdarzeniami losowymi, położenia materialnego zainteresowanej osoby”, uniemożliwiającego wniesienie wkładu

⁴⁷ Omawiana instrukcja ministra skarbu zobowiązywała komunalne kasy oszczędności do „ścistej” współpracy z pełnomocnikami rządowymi ds. podatku gruntowego w zakresie swych zadań wynikających z ustawodawstwa o obowiązku społecznego oszczędzania.

oszczędnościowego w zredukowanej już wysokości (na skutek wcześniejszych decyzji zarządu gminnego lub władzy odwoławczej o zmniejszeniu podstawy opodatkowania w podatku gruntowym). Owe decyzje powiatowi pełnomocnicy mieli wydawać „bez niepotrzebnej zwłoki”, kierując odpowiednie pismo do zarządu gminnego w celu odnotowania zmian w wykazie ustalonych wkładów oszczędnościowych i powiadomienia uczestnika funduszu B SFO.

Z kolei na wojewódzkich pełnomocników rządowych ds. podatku gruntowego omawiana instrukcja nakładała obowiązek sprawowania nadzoru nad powiatowymi pełnomocnikami i zarządami gminnymi, obejmującego wszystkie ich czynności związane z akcją na rzecz funduszu B SFO. Mieli go wykonywać osobiście i za pośrednictwem podległych organów inspekcyjnych.

Plan pracy w zakresie nadzoru nad zarządami gminnymi wojewódzki pełnomocnik zobowiązany był uzgodnić z planem prac organów inspekcyjnych aparatu państwowego i samorządowego na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. Miał on „z góry” przewidywać „najsłabsze” gminy, którym należałoby w pierwszym rzędzie przyjść z pomocą w wykonywaniu ciężących na nich obowiązków przez otoczenie opieką, zorganizowanie podziału pracy i przydzielenie, w razie potrzeby, wykwalifikowanego personelu. Nadto winien zakładać terminy przeszkolenia personelu biurowego zarządów gminnych, powiatowych pełnomocników, ich zastępców i innych pracowników wytypowanych do akcji na rzecz funduszu B SFO. O jej przebiegu wojewódzcy pełnomocnicy informowali głównego pełnomocnika rządowego ds. podatku gruntowego w składanych co miesiąc sprawozdaniach.

Omawiana instrukcja ministra skarbu zobowiązywała komunalne kasy oszczędności do ścisłej współpracy w zakresie zadań wynikających z ustawodawstwa o obowiązku społecznego oszczędzania z pełnomocnikami rządowymi do spraw podatku gruntowego.

III

1. Ustawa o obowiązku społecznego oszczędzania nie spotkała się z odzewem oczekiwanym przez ustawodawcę. Wrogie nastroje spotęgowały się zwłaszcza po jej nowelizacji, gdy uchylono ust. 2 art. 28, który – przypomnijmy – stanowił, iż wysokość stawki oszczędnościowej dla ustalenia rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO nie może przewyższać połowy wymiaru podatku gruntowego. Po zniesieniu tego ograniczenia rozporządzenie Rady Ministrów z 28 VII 1948 r. radykalnie podwyższyło wysokość stawek oszczędnościowych dla ustalenia rocznych wkładów oszczędnościowych na 1948 r. uczestnikom funduszu B SFO. Dezaprobatę wobec tej decyzji wyrażali także przedstawiciele administracji samorządowej, odpowiedzialni za przebieg akcji na rzecz funduszu B SFO. Na

przykład w piśmie z 27 IX 1948 r. do Ministerstwa Administracji Publicznej główny pełnomocnik rządowy ds. podatku gruntowego, pisząc, iż w większości województw akcja wymiaru i poboru podatku gruntowego i rocznych wkładów oszczędnościowych „nie znajduje się na odpowiednim poziomie”, wskazywał jednocześnie na zaniedbania władz i urzędów administracji publicznej odpowiedzialnych za jej przebieg. W skrajnych przypadkach dało się zauważyć – pisał główny pełnomocnik – „wyraźne lekceważenie” obowiązków ustawowych przez niektórych przedstawicieli administracji rządowej i samorządowej. Dla ilustracji tego stwierdzenia posłużył się m.in. faktami z przebiegu konferencji w Białymstoku (w dniu 9 VII 1947 r.), zorganizowanej przez wojewódzkiego pełnomocnika. Gdy przemawiając do przewodniczących i sekretarzy wydziałów powiatowych oraz przewodniczących powiatowych rad narodowych, zaznajomił ich z projektem rozporządzenia Rady Ministrów podwyższającego dotychczasowe stawki oszczędnościowe i koniecznością podwyższenia wysokości ustalonych wcześniej rocznych wkładów oszczędnościowych, większość zebranych zareagowała na jego wystąpienie „śmiechem i dowcipami”. Co więcej, w powiatach łomżyńskim i kolnieńskim odwołano zarządzone przez wojewodę odprawy dla wójtów, które miały być poświęcone przygotowaniom do akcji „domiarów” w zakresie obowiązku społecznego oszczędzania. W pozostałych powiatach doszły one do skutku tylko dlatego, że krótki termin uniemożliwił ich odwołanie. Nadto liczne zarządy gminne i gminne rady narodowe podjęły uchwały i skierowały wystąpienia do władz centralnych o uchylenie – na ich terenie – obowiązku społecznego oszczędzania. W tych gminach uczestnicy funduszu B SFO zaniechali wnoszenia należnych składek oszczędnościowych, nie spotykając się z żadną reakcją władz wymiarowych. W powiecie suwalskim członkowie SL, podkreślając społeczny charakter swej działalności, potraktowali swą przynależność partyjną jako argument usprawiedliwiający ich odmowę uiszczenia wpłat na poczet funduszu B SFO⁴⁸.

Po ogłoszeniu nowych stawek oszczędnościowych dla ustalenia rocznych wkładów oszczędnościowych uczestnikom funduszu B SFO w 1948 r. poważnie wzrosła liczba aktów podziału gospodarstw rolnych. Zdaniem informatorów Ochrony Skarbowej „znaczna” ich część miała charakter pozorny. Dokonana została bowiem w celu uniknięcia obowiązku społecznego oszczędzania bądź

⁴⁸ AAN GP sygn. 43, s. 94. Zob. też S. Pruszyński, *O sprawiedliwy rozkład ciężarów wsi*, „Rzeczpospolita” 1948, nr 255, s. 3. Pisze on o przypadkach oporu ze strony członków zarządów gminnych, gminnych rad narodowych, prezesów oddziałów Związku Samopomocy Chłopskiej wobec obowiązku wniesienia zwiększonych wpłat na fundusz B SFO, zwłaszcza w województwach białostockim i gdańskim, a także pomorskim, poznańskim i krakowskim.

zakwalifikowania gospodarstw powstałych z owych podziałów do przedziałów dochodowości obciążonych niższą stawką oszczędnościową⁴⁹.

W dniu 10 VI 1948 r. główny pełnomocnik rządowy ds. podatku gruntowego pisał, iż większość zarządów gminnych nie zastosowała się do postanowień §35 rozporządzenia wykonawczego do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, który zobowiązywał je do przesyłania komunalnym kasom oszczędnościowym wykazów uczestników funduszu B SFO z podaniem wysokości podstawy opodatkowania w podatku gruntowym, wysokości ustalonych rocznych wkładów oszczędnościowych, podwyżek i zwolnień z obowiązku ich wnoszenia (wraz z ich uzasadnieniem). Równocześnie z przelewem zebranych sum zarządy gminne miały przekazywać wykazy osób, które je wpłaciły lub od których zostały one ściągnięte. Zaniechanie przez większość zarządów gminnych wykonania czynności określonych w §35 rozporządzenia wykonawczego do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania uniemożliwiało sporządzenie – w skali ogólnokrajowej – zestawień o wysokości ustalonych rocznych wkładów oszczędnościowych oraz wydawanie książeczek oszczędnościowo-inwestycyjnych uczestnikom funduszu B SFO przez komunalne kasy oszczędnościowe. Wojewódzcy i powiatowi pełnomocnicy wezwani zostali do dopilnowania usunięcia owych zaniedbań oraz do roztoczenia „stałego nadzoru” nad terminowym przekazywaniem do komunalnych kas oszczędności w okresach dekadowych wszystkich wpływów zebranych na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych. Stwierdzone przypadki przetrzymywania owych sum przez zarządy gminne należało każdorazowo zgłaszać starostom i wojewodom⁵⁰.

W dniu 28 IX 1948 r. główny pełnomocnik rządowy ds. podatku gruntowego wystosował do wojewódzkich i powiatowych pełnomocników pismo wyszczególniające najczęściej spotykane zaniedbania i niedociągnięcia dostrzeżone w akcji na rzecz funduszu B SFO. Uwagi odnośnie do zarządów gminnych dotyczyły w szczególności: 1/ przetrzymywania przez dłuższy czas zainkasowanych składek na roczne wkłady oszczędnościowe, 2/ niedopełnienia obowiązku przekazania komunalnym kasom oszczędnościowym wraz ze składkami oszczędnościowymi imiennych wykazów osób, które je wpłaciły lub od których zostały one ściągnięte, 3/ wadliwego obliczania wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych, 4/ nieprawidłowości w prowadzeniu wykazu ustalonych wkładów oszczędnościowych (najczęściej brak daty doręczenia zawiadomienia o wysokości ustalonych wkładów), 5/ nieterminowego nadsyłania komunalnym kasom oszczędności zestawień zmian i zapisów na kontach poszczególnych uczestników funduszu B SFO.

⁴⁹ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/121, s. 45.

⁵⁰ AAN GP, sygn. 7, s. 112.

Pod adresem wojewódzkich i powiatowych pełnomocników rządowych skierował zaś zarzut zaniedbania ścisłej kontroli czynności zarządów gminnych w akcji na rzecz funduszu B SFO, które należało podejmować, zwłaszcza w razie dostrzeżenia nieprawidłowości w dekadowych oraz miesięcznych ich sprawozdaniach o wysokości wpływów i kwot odprowadzanych do komunalnych kas oszczędności.

Główny pełnomocnik wskazywał też na słabe zainteresowanie tymi zagadnieniami organów samorządu terytorialnego sprawujących nadzór nad gminami.

Wojewódzcy i powiatowi pełnomocnicy otrzymali więc ponowne polecenie dopilnowania, aby wszystkie sprawy związane z obsługą funduszu B SFO były załatwiane terminowo, zgodnie z obowiązującymi przepisami. Nadto główny pełnomocnik – powołując się na upoważnienie ministra skarbu z 11 IX 1948 r. – polecił zobowiązać zarządy gmin wiejskich i miejskich, aby sumy zebrane na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych we wrześniu, październiku i listopadzie 1948 r. przekazywane były do komunalnych kas oszczędności z końcem każdego tygodnia, a w wypadku „poważniejszych” wpływów – również w ciągu tygodnia (przypomnijmy, że instrukcja ministra skarbu z 8 VI 1948 r. ustanowiła dekadowe okresy owych rozliczeń)⁵¹.

Ze sprawozdania o działalności głównego pełnomocnika za październik 1948 r. dowiadujemy się m.in. o ujawnionych w powiecie suwalskim (woj. białostockie) przypadkach zmiany wysokości wymiaru podatku gruntowego, a w konsekwencji i rocznych wkładów oszczędnościowych, których dokonano bez decyzji wydziału powiatowego i powiatowego pełnomocnika. Z kolei w trakcie kontroli w powiecie Pińczów (woj. kieleckie) wykryto 22 gospodarstwa rolne, które wskutek fikcyjnego rozdrobnienia nie zostały obciążone obowiązkiem społecznego oszczędzania. Na terenie województw olsztyńskiego i kieleckiego ujawniono przypadki użycia przez zarządy gminne na własne cele sum zebranych na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych. W województwach gdańskim, olsztyńskim i śląskim stwierdzono zaś przypadki „niewłaściwego” stosowania podań o zwolnienie z obowiązku wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych⁵².

W protokole z kontroli akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego oraz składek oszczędnościowych na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO w województwie gdańskim i śląskim, przeprowadzonej przez inspektora z biura głównego pełnomocnika (w październiku 1948 r.), czytamy m.in., że „Wydział Samorządowy Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku w żadnym wypadku nie wykazał zainteresowania” tymi sprawami; „to samo dotyczy większości przewodniczących wydziałów

⁵¹ AAN GP, sygn 8, s. 102–103.

⁵² AAN GP, sygn. 43, s. 92.

powiatowych. Dla rad narodowych zagadnienie to jest obce”. Oceniając zaangażowanie partii politycznych i organizacji społecznych w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego i rocznych wkładów oszczędnościowych od uczestników funduszu B SFO, słowa uznania wyraził jedynie pod adresem działaczy PPR i PPS. Podobną ocenę sformułował pod adresem władz administracyjnych, partii politycznych i organizacji społecznych w województwie śląskim. Winą za ten stan rzeczy obarczył wojewódzkich i powiatowych pełnomocników, którzy „nie umieli wywrzeć nacisku” na owe władze, partie polityczne i organizacje społeczne⁵³.

W dniu 18 X 1948 r. Kuria Biskupia Chełmińska wystosowała pismo do ministra administracji publicznej, w którym skarżyła się, że zarządy miejskie i gminne dokonują na terenie diecezji chełmińskiej wymiaru rocznych wkładów oszczędnościowych od beneficjów proboszczowskich i domagają się uiszczenia rocznych wkładów oszczędnościowych od księży będących użytkownikami gruntów beneficjalnych. Podnosiła, iż te praktyki są niezgodne z art. 3 pkt 6 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, który – przypomnijmy – zwalniał z tego obowiązku osoby prawne, których „dochód zgodnie ze statutem jest obracany w całości na cele (...) wyznaniowe”. Kuria Biskupia podnosiła, że są oni podatnikami podatku gruntowego, lecz nie obciąża ich obowiązek społecznego oszczędzania. W uzasadnieniu odróżniała pojęcie „kultu religijnego”, którym posługiwał się dekret z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, od pojęcia „cel wyznaniowy”. Przypomnijmy, że art. 9 ust. 3 dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych zwalniał z podatku gruntowego grunty należące do prawnie uznanych wyznań religijnych i ich instytucji, jeżeli dochody z tych gruntów przeznaczone były wyłącznie na cele kultu religijnego i nie przyczyniały się do osobistych dochodów duchowieństwa lub innych osób. W myśl postanowień rozporządzenia wykonawczego do dekretu o podatkach komunalnych⁵⁴ za dochody przeznaczone na cele kultu religijnego uważano dochody, które zostały przeznaczone na nabycie lub utrzymanie przedmiotów majątkowych używanych „wyłącznie przy spełnianiu czynności należących do objawów kultu religijnego”. Wyraźnie podkreślono, że nie korzystają ze zwolnienia od podatku grunty, z których dochody są przeznaczone w części na cele kultu religijnego, w części zaś na inne cele (utrzymanie osób duchownych, zakonnych, służby itp.). Ustawa z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania nie definiowała pojęcia „cel wyznaniowy”. Kuria Biskupia Chełmińska wskazywała, że pojęcie „cel

⁵³ AAN, GP, sygn. 18, s. 94–95.

⁵⁴ Rozporządzenie ministrów administracji publicznej i ziem odzyskanych z 20 VI 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrami skarbu oraz rolnictwa i reform rolnych, a co do §§12–14 nadto w porozumieniu z ministrem aprowizacji w sprawie wykonania dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, DzU 1947 nr 51, poz. 258.

wyznaniowy” – w odróżnieniu od pojęcia „kult religijny” – należy interpretować „w znaczeniu szerszym” jako obejmujące także wydatki na utrzymanie duchownych i służby kościelnej. Uskarżała się, że władze wymiarowe „nie reagują” na odwołania wnoszone przez użytkowników dóbr beneficjalnych i dokonują przymusowego zajęcia czynszu (względnie inwentarza, płodów rolnych) u dzierżawców dóbr beneficjalnych, a nawet przedmiotów stanowiących własność prywatną księży. Podnosiła, że „niejednokrotnie” wypowiedane są pod adresem księży beneficjentów groźby, że w razie nieuiszczenia rocznych wkładów oszczędnościowych będą uznani za „opornych” i oddani w „ręce” MO, a czynności egzekucyjne przeprowadzone trybie „przyspieszonym”⁵⁵.

W listopadzie 1948 r. wojewódzki pełnomocnik w Białymstoku pisał, iż w trakcie akcji na rzecz funduszu B SFO napotkano opór „ze strony bogaczy wiejskich”. W powiatach łomżyńskim i suwalskim był on organizowany przez niektórych członków wydziału powiatowego, przewodniczących gminnych rad narodowych i wójtów, którzy następnie zostali zatrzymani przez władze bezpieczeństwa, a sprawę skierowano do Prokuratury Sądu Wojskowego⁵⁶.

2. W toku wykonywania nadzoru nad czynnościami zarządów gminnych w zakresie realizacji obowiązku społecznego oszczędzania przez uczestników funduszu B SFO pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego zwracali szczególną uwagę na prawidłowość udzielania zwolnień (częściowych lub całkowitych) od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego oraz na zasadność decyzji o podwyższeniu wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych uczestnikom funduszu B SFO.

Przypomnijmy, że w myśl dekretu z 14 IV 1948 r. o zmianie ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego decyzje władzy podatkowej o częściowym lub całkowitym zwolnieniu od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego, jak również decyzje o podwyższeniu wkładu, przewidziane w ust. 3 art. 28 ustawy 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, wymagały zatwierdzenia powiatowego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego. Przypomnijmy też, że ustalony roczny wkład oszczędnościowy mógł ulec podwyższeniu najwyżej o połowę, jeżeli uczestnik funduszu B SFO znajdował się w wyjątkowo korzystnej sytuacji materialnej, spowodowanej osiągnięciem takich przychodów z innego źródła niż gospodarstwo rolne, które nie stwarzały obowiązku uczestniczenia w funduszu A lub funduszu C SFO (ponieważ roczny dochód z owych źródeł nie przekraczał wysokości kwoty, która stwarzała obowiązek uczestnictwa w funduszach A lub C SFO). Nadto zarząd gminny mógł – na wniosek uczestnika funduszu – częściowo lub całkowicie zwolnić od obowiązku wniesienia wkładu

⁵⁵ AAN GP, sygn. 28, s. 62–63.

⁵⁶ AAN GP, sygn. 79, s. 55.

osobę, która z powodu ciężkiego położenia materialnego, wywołanego zdarzeniami losowymi, nie była w stanie wnieść ustalonego wkładu.

Podwyższenie wkładu rocznego bądź też zwolnienie częściowe lub całkowite od obowiązku wniesienia wkładu mogło nastąpić na podstawie decyzji zarządu gminnego, powziętej po wysłuchaniu opinii prezydium gminnej (miejskiej) rady narodowej. W owej decyzji należało wskazać powody zwolnienia lub podwyższenia wkładu, uzasadnione okolicznościami z akt „dochodzeń” przeprowadzonych w celu ustalenia stanu rodzinnego i majątkowego zainteresowanej osoby.

W dniu 20 V 1948 r. główny pełnomocnik wystosował do wojewodów pismo informujące, iż wpłaty na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B SFO są „nieznaczne” w stosunku do kwoty wymiaru i odnotowano je tylko w „nielicznych” powiatach. Powołując się na ustalenia powiatowych i wojewódzkich pełnomocników, wskazał nadto, że „znaczna” część zarządów gmin wiejskich i miejskich, nie przejawiając żadnego zainteresowania zwiększeniem wpływów na fundusz B SFO, szeroko stosuje zwolnienia z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego, najczęściej „z błahych” powodów. Podkreślał, że owa praktyka powoduje ugruntowanie przekonania, że ustawowy obowiązek społecznego oszczędzania można traktować raczej jako „akt dobrej woli”, jak w przypadku dobrowolnych składek na cele społeczne. Główny pełnomocnik zwrócił się do wojewodów z prośbą o wydanie zarządzeń zmierzających do „wydatnego” powiększenia wpływów na fundusz B SFO oraz do „ogłédnego” traktowania przez zarządy gminne podań o częściowe czy całkowite zwolnienie z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego⁵⁷.

Z aprobatą inspektora z biura głównego pełnomocnika spotkał się tryb ustalania wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych uczestnikom funduszu B SFO w województwie olsztyńskim. W kwietniu i sierpniu 1948 r. ustalano je „centralnie” – w powiatach – pod nadzorem powiatowych pełnomocników i inspektorów wojewódzkiego pełnomocnika. Z tych powodów – pisał – „należy je uznać za realne”. Miał na myśli ich poprawność formalną. Wskazał bowiem zarazem na „niedostateczne zagospodarowanie się osadników przybyłych zza Buga”. Brak inwentarza żywego, narzędzi rolniczych oraz zboża na zasiew nie pozwolił zagospodarować w pełni przyznanych im gruntów, zmuszając wielu z nich do zaciągnięcia większych pożyczek. Akcentował też „zupełne ubóstwo autochtonów”, którzy posiadając gospodarstwa kilkudziesięciohektarowe, uprawiali zaledwie po kilka hektarów z powodu braku siły pociągowej i niedostatku „rąk do pracy”. Podkreślał, że pomimo zastosowania szerokich ulg w podatku gruntowym tak pierwsi, jak i drudzy nie będą w stanie wnieść ustalonych im rocznych wkładów oszczędnościowych.

⁵⁷ AAN GP, sygn. 8, s. 70.

Zapowiadał potrzebę zastosowania zwolnień przewidzianych w art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania⁵⁸.

We wrześniu 1948 r. do akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego oraz rocznych wkładów oszczędnościowych włączono na terenie całego kraju wzmiankowane już wojewódzkie, powiatowe oraz gminne społeczne komitety współdziałania do spraw podatku gruntowego i funduszu B SFO⁵⁹.

Jak pisał zastępca głównego pełnomocnika, były one związane z odpowiednimi radami narodowymi i działały w ramach ich uprawnień do kontroli „rządowych i samorządowych organów wykonawczych” zajmujących się wymiarem i poborem podatku gruntowego oraz ustalaniem wysokości wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO. Miały one ingerować w wypadku stwierdzenia „odchyleń od właściwej linii” w trakcie przyznawania ulg podatkowych, „przeciwdziałając próbom uchylania się bogaczy wiejskich od opodatkowania”. Podkreślał, że uchwały społecznych komitetów współdziałania „przeniesione na teren władz administracyjnych” przez ich przedstawicieli (będących członkami komitetów, razem z reprezentantami rad narodowych, partii politycznych i organizacji społecznych) „pozbawiają decyzje władz administracyjnych charakteru biurokratycznego i nadają im właściwą treść klasową”⁶⁰.

Inicjatywa utworzenia społecznych komitetów współdziałania wyszła z województwa lubelskiego i znalazła oddźwięk na terenie całego kraju. Wychodziła naprzeciw sytuacji, w której ciężar rozpatrywania odwołań podatników w sprawach wysokości wymiaru podatku gruntowego bądź stosowania ulg spoczywał w praktyce na referencie podatkowym wydziału powiatowego. Odtąd, jak pisał we wrześniu 1948 r. główny pełnomocnik, uchwałę w tej sprawie podejmuje społeczny komitet współdziałania i „przekazuje ją do realizacji” przedstawicielowi wydziału powiatowego, będącemu członkiem komitetu⁶¹. Z kolei wojewódzki pełnomocnik w Szczecinie pisał, że z chwilą nałożenia na podatników podatku gruntowego obowiązku społecznego oszczędzania i obarczenia powiatowych pełnomocników obowiązkiem zatwierdzania decyzji zarządów gmin o częściowych lub całkowitym zwolnieniu uczestnika funduszu „B” SFO od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego zaszła konieczność wzmocnienia pozycji

⁵⁸ AAN GP, sygn. 18, s. 90–93.

⁵⁹ „Dziennik Łódzki” już 22 VIII 1948 r. informował o powołaniu Wojewódzkiego Komitetu Współdziałania, w skład którego weszli – po jednym – przedstawiciele Wojewódzkiej Rady Narodowej, Związku „Samopomoc Chłopska”, PPR, PPS, SL i ZMP. AAN, GP, sygn. 64, s. 14.

⁶⁰ S. Lindberg, *Podatek gruntowy (ustawy, dekrety, rozporządzenia wykonawcze, zarządzenia, instrukcje, okólniki i pisma okólne – wyjaśnienia)*, Warszawa 1949, s. LXXII–LXXIII.

⁶¹ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 52.

powiatowych pełnomocników jakimś ciałem kolegiальnym, by nie musiał „stawać sam przeciwko całemu powiatowi, jak to się niejednokrotnie zdarzało”⁶².

Główny pełnomocnik podkreślał, że społeczne komitety współdziałania powinny zwalczać „objawy biurokratycznego traktowania podań chłopów biednych i średnich” o stosowanie ulg i zwolnień oraz przeciwdziałać oddalaniu ich ze względów formalnych, bez merytorycznego rozpatrzenia. Miały „skłonić” władze odwoławcze do stosowania przepisów o przywróceniu terminów (i innych), w wypadkach kiedy „sytuacja chłopów biednych i średniorolnych zasługuje na przyznanie ulg”⁶³.

Zauważmy, że było to rozwiązanie niezajdujące podstaw prawnych w żadnych publikowanych przepisach prawnych i pozostawało w sprzeczności z dekretem z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych oraz dekretem z 16 V 1946 r. o postępowaniu podatkowym, które nie zakładały, że władza odwoławcza otrzymuje „do realizacji” uchwałę społecznego komitetu współdziałania. Także ustawa o obowiązku społecznego oszczędzania i wydane na jej podstawie akty wykonawcze nie przewidywały udziału społecznych komitetów współdziałania w procedurze udzielania zwolnień (częściowych lub całkowitych) z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego⁶⁴.

Przemawiając na plenum KC PPR w dniu 3 IX 1948 r., H. Minc zauważył m.in., że przymusowym oszczędzaniem objęci zostali także „średni chłopcy”, dla których „w wielu poszczególnych wypadkach obciążenie może się okazać zbyt wysokie. Tyczy się to zwłaszcza grup podatników o przychodowości od 60 do 80 q żyta”. Podkreślał, że ustawodawstwo o obowiązku społecznego oszczędzania przewiduje możliwość stosowania indywidualnych ulg, które „należy dość szeroko stosować” w stosunku do gospodarstw o przychodowości od 60 do 80 q żyta oraz do gospodarstw nie w pełni jeszcze zagospodarowanych na ziemiach odzyskanych. Wskazywał, że im pełniej i wcześniej zostaną

⁶² AAN GP, sygn. 79, s. 81–82.

⁶³ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 52.

⁶⁴ Jak pamiętamy, o społecznych komitetach współdziałania była mowa jedynie w okólniku ministra skarbu z 2 XII 1948 r. w sprawie interpretacji art. 20 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania oraz §30 rozporządzenia wykonawczego ministra skarbu z 12 III 1948 r. (Dz.Urz. MS 1948 nr 99, poz. 457), który stanowił, że decyzje w sprawie przyznania zwrotu części wkładów oszczędnościowych uczestnikom funduszu B SFO „powezmą” komunalne kasy oszczędności po wysłuchaniu opinii powiatowych (miejskich) społecznych komitetów współdziałania do spraw podatku gruntowego i funduszu B SFO. Okólnik nie dotyczył zatem procedury przyznawania zwolnień (częściowych lub całkowitych) z obowiązku wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych określonych w art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania. O społecznych komitetach współdziałania będzie mowa jeszcze w rozporządzeniu ministra administracji publicznej, wydanym w porozumieniu z ministrem skarbu oraz rolnictwa i reform rolnych w sprawie ulg w podatku gruntowym dla zapewnienia rozwoju gospodarki hodowlanej w rolnictwie, DzU 1949 nr 11, poz. 70.

ściągnięte należności podatkowe od „bogaczy wiejskich”, tym szerzej będą mogły być stosowane zwolnienia w zakresie obowiązku społecznego oszczędzania w stosunku do gospodarstw „średnich”. „Zadaniem naszej Partii jest – podkreślał H. Minc – (...) ażeby każde podanie o ulgi było indywidualnie, skrupulatnie i ściśle badane, aby decyzja była wydana słusznie i sprawiedliwie po pełnym zbadaniu sytuacji danego gospodarstwa, aby pełną należność płacił ten, kto może i powinien płacić, a ulgi otrzymywał ten, kto na nie zasługuje”⁶⁵.

Zagadnienie walki klasowej na wsi było szczególnie akcentowane w działalności pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego, zwłaszcza po sierpniowo-wrześniowym plenum KC PPR w 1948 r. W materiałach przekazanych im we wrześniu 1948 r. czytamy m.in., że 1/ podatek gruntowy stracił charakter fiskalny i stał się narzędziem „wybitnie politycznym”, którego celem jest przebudowa ustroju społecznego na wsi „w kierunku socjalistycznym”, 2/ należy podtrzymać „spotęgowaną” walkę klasową na wsi, 3/ nałożony na podatników podatku gruntowego obowiązek społecznego oszczędzania jest „najbardziej znamiennej walką z tezauryzacją i kapitalizacją na terenie wiejskim”, 4/ należy „pilnować” pracy społecznych komitetów współdziałania jako „jednej z ważnych form walki o biednego chłopą”⁶⁶.

Wojewódzki pełnomocnik w Szczecinie pisał, że uchwała Wojewódzkiej Międzypartyjnej Komisji Porozumiewawczej w Szczecinie z 17 VIII 1948 r. powołała na wszystkich szczeblach podziału administracyjnego społeczne komitety współdziałania. Jednym z pierwszych ich zadań było (obok weryfikacji gminnych delegatów społecznych⁶⁷) powołanie kolegiów i bezpośredni udział

⁶⁵ H. Minc, *Bieżące zadania Partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi*, „Nowe Drogi” 1948, nr 11, s.164.

⁶⁶ AAN GP, sygn. 18, s. 125.

⁶⁷ Gminni delegaci społeczni (zwani do 1948 r. poborcami społecznymi) stanowili „aparatus pomocniczy” powiatowych pełnomocników ds. podatku gruntowego. Rekrutowali się przede wszystkim spośród członków rad narodowych i organizacji społecznych działających w środowisku wiejskim. Byli zobowiązani: a/ współdziałać z aparatem administracyjnym w kierunku właściwego obciążenia poszczególnych grup podatników, a w szczególności na rzecz: prawidłowego stosowania obowiązujących stawek podatkowych i przepisów o ulgach; ujawniania faktów fikcyjnego rozdrabniania gospodarstw; ustalania łącznego obszaru gruntów położonych w kilku gromadach (gminach) jednego powiatu, a należących do jednego podatnika; zapobiegania „nieuzasadnionemu przerzucaniu ciężarów podatkowych na gospodarstwa mało- i średniorolne”, b/ ujawniać gospodarstwa rolne podlegające podatkowi gruntowemu, a nieopodatkowane w ogóle lub niedostatecznie oraz osoby posiadające takie gospodarstwa, a uchylające się od opodatkowania w całości lub części, c/ ujawniać władzom podatkowym majątek osób uchylających się od uiszczenia należnego podatku. Zob. zarządzenia głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego, wydane w porozumieniu z Ministerstwami: Skarbu, Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych: z 1 VIII 1947 r. w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagradzania (Mon. Pol. 1947 nr 130, poz. 811) oraz z 10 VIII 1948 r. w sprawie trybu powoływania gminnych delegatów społecznych dla

przy rozpatrywaniu wniosków o ulgi. Wojewódzki pełnomocnik podkreślił zarazem, że ze względu na „niewłaściwy” skład osobowy społeczne komitety współdziałania „nie stanęły na wysokości działania”. W niektórych powiatach (Elbląg, Starogard, Kościerzyna) „masowo i bezkrytycznie” akceptowały wnioski o ulgi. „Poprawę” sytuacji przyniosło dopiero – zdaniem wojewódzkiego pełnomocnika – rozwiązanie niektórych „pseudokomitetów”. Od połowy października 1948 r. po „wprowadzeniu” nowych osób do składu komitetów „nabrały one właściwego oblicza” i zaczęły „należycie” spełniać swe zadania. Odtąd każdy wniosek o ulgi i zwolnienia dotyczący gospodarstwa o przychodowości powyżej 100 q żyta był dokładnie badany – poczynając od akt wymiarowych. Wojewódzki pełnomocnik pisał też o wyciągnięciu konsekwencji w stosunku do sprawców „jawnych nadużyć” (m.in. zwolniono 38 wójtów) i domiarach zastosowanych wobec „wyzyskiwaczy i krętaczy”⁶⁸.

Ze sprawozdania głównego pełnomocnika za wrzesień 1948 r. dowiadujemy się, iż w tym miesiącu powołano w całym kraju wojewódzkie, powiatowe i gminne społeczne komitety współdziałania do spraw podatku gruntowego i funduszu B SFO. Podkreślił „sprawną” działalność społecznych komitetów współdziałania w województwie pomorskim, zauważył też, że na terenie województw: białostockiego, poznańskiego, śląskiego i olsztyńskiego jeszcze nie wykazały one oczekiwanej aktywności⁶⁹. Z aprobatą pisał główny pełnomocnik o działalności – w październiku 1948 r. – społecznych komitetów współdziałania w województwach pomorskim, poznańskim i rzeszowskim⁷⁰.

Sporo nieprawidłowości dostrzegli inspektorzy z biura głównego pełnomocnika we wrześniu i październiku 1948 r. w działalności społecznych komitetów współdziałania na terenie kilku województw. W sporządzonych przezeń sprawozdaniach czytamy, że społeczne komitety współdziałania w niektórych gminach województwa gdańskiego rozpatrywały odwołania lub prośby o ulgi „po kumotersku”, preferując wnioski „bogaczy” wiejskich. Stąd wnioski o ulgi w podatku gruntowym oraz zwolnienia od wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych, po zaopiniowaniu przez społeczne komitety współdziałania, były z reguły odrzucane przez powiatowych pełnomocników. W powiecie suwalskim ujawniono przypadki zmiany wysokości wymiaru podatku gruntowego, a w konsekwencji i rocznych wkładów oszczędnościowych, których dokonano bez decyzji wydziału powiatowego i powiatowego

podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia (niepublikowane); AAN GP, sygn. 4, s. 100–104.

⁶⁸ AAN GP, sygn. 79, s. 81–82.

⁶⁹ AAN, KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 52.

⁷⁰ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 84.

pełnomocnika. O pracy społecznych komitetów na szczeblu gmin i powiatów w województwie olsztyńskim inspektor głównego pełnomocnika napisał, iż „nie dała najmniejszych rezultatów”. Zacytował też wypowiedź przewodniczącego Społecznego Komitetu Współdziałania w Pułtuskach (piastującego stanowisko przewodniczącego Powiatowej Rady Narodowej), który oświadczył, iż społeczne komitety współdziałania „istnieją od tego tylko, aby przyznawać ulgi”⁷¹.

Sygnalizowana już sytuacja w województwie białostockim, objawiająca się przejawami zorganizowanego bojkotu obowiązków społecznych oszczędzania, utrzymywała się jeszcze po powołaniu społecznych komitetów współdziałania. W listopadzie 1948 r. wojewódzki pełnomocnik w Białymstoku pisał o oporze, jaki napotymano w trakcie poboru składek na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych na fundusz B SFO, zwłaszcza w powiatach łomżyńskim i suwalskim, gdzie był on organizowany przez niektórych członków wydziału powiatowego, przewodniczących gminnych rad narodowych i wójtów reprezentujących „bogaczy wiejskich”. Wszyscy zostali zatrzymani przez władze bezpieczeństwa, a sprawa trafiła do Prokuratury Sądu Wojskowego. Donosił też o ujawnieniu „wypaczeń” w rozpoczętej we wrześniu akcji stosowania ulg oraz podwyższania wysokości wkładów oszczędnościowych. Prezydium gminnych rad narodowych, zarządy gminne oraz część społecznych komitetów współdziałania usiłowała bowiem udzielić ulgi przede wszystkim „bogaczom wiejskim”, pomijając chłopów mało- i średniorolnych. Podkreślał, że „reorganizacja” składu gminnych rad narodowych, zarządów gminnych i komitetów współdziałania położyła kres owym „wypaczeniom”, a sprawa udzielania ulg przybrała „właściwy charakter”. Całkowita „reorganizacja” składu społecznych komitetów współdziałania dokonana została na terenie powiatów: łomżyńskiego, augustowskiego oraz ełckiego. W pozostałych powiatach wystarczyło dokonać „tylko częściowych reorganizacji”, które polegały na usunięciu ze składów komitetów wszystkich „bogaczy” wiejskich i powołaniu na ich miejsce rolników „mało- i średniorolnych”⁷².

Zauważmy, że taka „reorganizacja” składu społecznych komitetów współdziałania wystąpiła w całym kraju. W listopadzie 1948 r. prezes Zarządu Głównego Związku „Samopomoc Chłopska” polecił prezesom oddziałów wojewódzkich współdziałać z partiami politycznymi w procesie „oczyszczenia” składu społecznych komitetów współdziałania „z elementów obcych i kapitalistycznych” oraz wyciągnąć konsekwencje wobec „nieaktywnych”

⁷¹ AAN GP, sygn. 18, s. 83–93, sygn. 43, s. 92.

⁷² AAN GP, sygn. 79, s. 55–57.

przedstawicieli ZSCh wchodzących w ich skład⁷³. Mieli także podjąć starania na rzecz aktywizacji działalności społecznych komitetów współdziałania.

W listopadzie 1948 r. wojewódzki pełnomocnik w Lublinie pisał, iż na terenie województwa społeczne komitety współdziałania pracują „stosunkowo pozytywnie”. W jednym tylko przypadku (powiat lubartowski) usunięto ze stanowiska przewodniczącego komitetu – „bogacza” wiejskiego – który pełnił tę funkcję z tytułu zajmowania stanowiska prezesa zarządu w Związku Samopomocy Chłopskiej. Poza tym niemal pełnej „reorganizacji” uległ skład Społecznego Komitetu Współdziałania w Siedlcach z powodu przeniesienia niektórych członków na inne stanowiska w innych powiatach. Wojewódzki pełnomocnik podkreślał, że społeczne komitety współdziałania zajmują „korzystne” stanowisko przy rozpatrywaniu podań o ulgi i „nie są już znane wypadki kumoterskich obniżek”⁷⁴. Wskazywał też, iż w miarę pogłębiania się akcji na rzecz podatku gruntowego i obowiązku społecznego oszczędzania ze strony „mało- i średniorolnych zauważa się coraz życzliwszy stosunek do obecnego ustroju”. Dowodem takich postaw miały być ich zawiadomienia wyraźnie opisujące przypadki uchylania się od obowiązku społecznego oszczędzania (drogą „sztucznych” podziałów gospodarstw bądź ukrywania gruntów przed opodatkowaniem) oraz „kumoterskich” ulg w podatku i zwolnień od wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych. Podkreślał, iż na klasowy charakter podatku gruntowego i obowiązku społecznego oszczędzania największy wpływ wywarł „bezsprzecznie” progresywny charakter stawek podatkowych i oszczędnościowych⁷⁵.

3. Z notatki służbowej opracowanej w dniu 7 IX 1948 r. w biurze głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego wynika, że wymiar rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO ustalony został we wszystkich województwach równoległe z ukończeniem wymiaru podatku gruntowego (do 1 maja 1948 r., z wyjątkiem woj. kieleckiego, gdzie wymiar podatku ukończono dopiero w lipcu).

Suma pierwotnie ustalonych rocznych wkładów oszczędnościowych opiewała na kwotę 6 170 000 000 zł. Po nowelizacji ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania i podwyższeniu stawek oszczędnościowych (przypomnijmy, w dniu 28 VII 1948 r.) suma rocznych wkładów oszczędnościowych wzrosła do 16 031 000 000 zł.

Obowiązkiem społecznego oszczędzania objęto 581 256 podatników podatku gruntowego. Z tego 403 004 podatników posiadało gospodarstwa rolne o przychodowości od 60 q do 100 q żyta, 101 039 podatników posiadało

⁷³ AAN GP, sygn. 32, s. 14.

⁷⁴ AAN GP, sygn. 79, s. 66.

⁷⁵ AAN GP, sygn. 79, s. 66.

gospodarstwa rolne o przychodowości od 100 q do 130 q żyta, a 77 213 posiadało gospodarstwa rolne o przychodowości przekraczającej równowartość 130 q żyta⁷⁶.

Jak pamiętamy, w 1948 r. uczestnicy funduszu B SFO zobowiązani zostali wpłacić w ciągu miesiąca od dnia otrzymania zawiadomienia o wysokości ustalonego rocznego wkładu oszczędnościowego na rok 1948 zaliczkę w wysokości połowy tego wkładu. Uczestnik, który nie otrzymał zawiadomienia o ustalonym rocznym wkładzie oszczędnościowym, obowiązany był wpłacić w terminie do 1 lipca 1948 r. zaliczkę w wysokości połowy należnej zaliczki na podatek gruntowy za rok 1948, jeżeli opłacał podatek gruntowy od podstawy opodatkowania do 100 q żyta, a w wysokości całej zaliczki na podatek gruntowy – w przypadku podstawy opodatkowania przekraczającej 100 q żyta.

Do dnia 30 VI 1948 r. uczestnicy funduszu B SFO wpłacili 724 000 000 zł na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych (23,4% zaliczki). Na dzień 31 VII 1948 r. owa kwota wzrosła do 1 106 000 000 zł (35,8% zaliczki).

W dniu 31 VIII 1948 r. wynosiła ona już 2 218 000 000 zł, co stanowiło 13,8% wysokości nowo ustalonych – podwyższonych – rocznych wkładów oszczędnościowych. Największe wpływy odnotowano w m. Łodzi (22% zaliczki), m.st. Warszawa (19,3%) oraz w województwach: pomorskim (18,8%), lubelskim (17,7%) i krakowskim (15,7%), a najmniejsze w województwach: śląskim (8,4%), olsztyńskim (9,2%) i białostockim (10,2%).

Główny pełnomocnik ocenił owe wyniki (w dniu 7 IX 1948 r.) jako „słabe”. Podnosił, że uczestnicy funduszu B SFO ustosunkowali się „negatywnie” do obowiązku społecznego oszczędzania. Informował zarazem, że wskutek „specjalnego nacisku” wywieranego poprzez „sprawną propagandę” w terenie i inspekcje z ramienia głównego pełnomocnika wpływy na fundusz B SFO wzrosły (w III dekadzie sierpnia wpłynęła kwota 627 000 000 zł)⁷⁷.

W dniu 20 XII 1948 r. wysokość rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO była ustalona w kwocie 16 071 861 878 zł.

Według danych z 31 X 1948 r. suma dokonanych (na podstawie art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania) podwyższeń rocznych wkładów oszczędnościowych wyniosła 86 305 986 zł (0,54% wymiaru rocznych wkładów oszczędnościowych), a zwolnień od wniesienia (części lub całości) rocznych wkładów oszczędnościowych zamknęła się kwotą 3 561 316 878 zł (22,1% wymiaru). Najwyższy odsetek owych zwolnień – w stosunku do wysokości wymierzonych rocznych wkładów oszczędnościowych – odnotowano w województwach: szczecińskim (41,2%), poznańskim (32,9%) i pomorskim

⁷⁶ AAN GP, sygn. 18, s. 123.

⁷⁷ AAN GP, sygn. 18, s. 123.

(30,4%), a najniższy w województwach: kieleckim (1,65%), łódzkim (5,3%) i warszawskim (7,2%). W m.st. Warszawa nie udzielono żadnych zwolnień.

Odliczenia dokonane na Państwowy Fundusz Ziemi wyniosły 2 621 020 481 zł.

Wpłaty na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych wniesione do 20 XII 1948 r. osiągnęły kwotę 10 553 897 001 zł, co oznaczało nadpłatę w wysokości 578 066 496 zł. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 1.

IV

1. W trakcie narad w departamencie obrotu pieniężnego Ministerstwa Skarbu (zorganizowanych w połowie 1949 r.) podnoszono wątpliwości, czy zmiana struktury aparatu administracyjnego SFO dokonana w następstwie reformy bankowej⁷⁸ nie utrudni obsługi pojedynczych uczestników SFO, a zwłaszcza uczestników funduszu B – rolnictwa. Powierzenie Pocztowej Kasie Oszczędności pełni administracji SFO (w szczególności dotychczasowych uprawnień Banku Gospodarstwa Krajowego i 270 komunalnych kas oszczędności) motywowano potrzebą ujednoczenia dotychczasowego, „nadmiernie zróżnicowanego” aparatu administracyjnego SFO (Bank Gospodarstwa Krajowego, Pocztowa Kasa Oszczędności, urzędy skarbowe i rewizyjne oraz komunalne kasy oszczędności)⁷⁹. Równocześnie wysuwano obawy, czy Pocztowa Kasa Oszczędności, dysponująca jedynie oddziałami wojewódzkimi, będzie w stanie należycie wypełniać swe obowiązki, zwłaszcza wobec uczestników funduszu B SFO obsługiwanych dotychczas przez komunalne kasy oszczędności. W połowie 1949 r. Ministerstwo Skarbu poinformowało o zorganizowaniu „odpowiedniego aparatu technicznego” w centrali PKO oraz w jej oddziałach wojewódzkich i „będącym na ukończeniu” przejęciu agend funduszu B SFO od komunalnych kas oszczędności⁸⁰.

Po likwidacji komunalnych kas oszczędności główny pełnomocnik obarczył Pocztową Kasę Oszczędności (w październiku 1948 r.) odpowiedzialnością

⁷⁸ Dekret z 25 X 1948 r. o reformie bankowej, DzU 1948, nr 52, poz. 412.

⁷⁹ Ustalanie wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych, przyjmowanie wpłat, wydawanie książeczek oszczędnościowo-inwestycyjnych, dokonywanie czynności związanych z wycofaniem wkładów, zwrotami, odliczeniami, oprocentowaniem oraz wypłatami z jakiegokolwiek tytułu w stosunku do uczestników funduszy A i C SFO rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania poruczyło Pocztowej Kasie Oszczędności. Jako „zbiornice” Pocztowej Kasy Oszczędności dla powyższych czynności przewidziano urzędy skarbowe i urzędy rewizyjne.

⁸⁰ AAN GP, sygn. 35, s. 34, sygn. 12, s. 3. Ministerstwo Skarbu informowało zarazem, że do uregulowania pozostaje sprawa przekazania Pocztowej Kasie Oszczędności administracji wkładami uczestników funduszy A i C SFO, wykonywanej dotychczas przez urzędy skarbowe i urzędy rewizyjne, działające jako „zbiornice” PKO. AAN GP, sygn. 35, s. 34.

m.in. za „rozluźnienie” kontaktu pomiędzy uczestnikami funduszu B SFO i zarządami gminnymi a władzami administrującymi funduszami SFO wobec nieposiadania przez PKO placówek w poszczególnych powiatach. Wskazywał też na zwłokę w realizacji przez oddziały wojewódzkie PKO wypłat na rzecz uczestników funduszu B SFO, a w szczególności zwrotów części wkładu oszczędnościowego, na podstawie art. 20 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania⁸¹.

Zauważmy też, że w dniu 1 I 1950 r. Poczтовая Kasa Oszczędności została postawiona w stan likwidacji⁸², a wszystkie jej agendy zostały przekazane utworzonej (przez dekret z 25 X 1948 r. o reformie bankowej) Powszechnej Kasie Oszczędności, która rozpoczęła działalność z dniem 1 I 1950 r.⁸³.

Główny pełnomocnik zakładał (na początku 1949 r.), że uczestnicy funduszu B SFO będą mogli skorzystać ze zwrotów części wkładu oszczędnościowego (przewidzianych w art. 20 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania), wniesionego w 1948 r., opiewających łącznie na kwotę 600 000 000 zł, którą zamierzono podzielić między 100 000 uczestników (ok. 20% wszystkich uczestników funduszu B SFO). Największą kwotę zwrotów – 450 000 000 zł – przewidziano dla 75 000 posiadaczy gospodarstw rolnych o przychodowości od 60 q do 100 q żyta (na ogólną ich liczbę 402 000 osób). Wśród uczestników funduszu B SFO posiadających gospodarstwa rolne o przychodowości od 100 q do 130 q żyta (102 000 osób) przewidziano zwroty w kwocie 120 000 000 zł dla 20 000 osób. Pozostałe 30 000 000 zł zamierzano przeznaczyć na zwroty części wkładu oszczędnościowego dla 5000 uczestników funduszu B SFO posiadających gospodarstwa rolne o przychodowości od 130 q do 150 q żyta (na ogólną ich liczbę 31 000 osób). Zastrzeżono przy tym, że decyzje w tych sprawach podejmowane będą na podstawie „wiązących” opinii społecznych komitetów współdziałania do spraw podatku gruntowego⁸⁴.

W połowie 1949 r. planowana kwota zwrotów części wkładu oszczędnościowego uczestników funduszu B SFO (przewidzianych w art. 20 ustawy o obowiązku społecznego oszczędzania) wynosiła już 800 000 000 zł. Z wypowiedzi dyrektora departamentu obrotu pieniężnego Ministerstwa Skarbu (w czerwcu 1949 r.) wynika, że w I półroczu 1949 r. uczestnicy funduszu B SFO mieli skorzystać z owych zwrotów części wkładu oszczędnościowego w łącznej

⁸¹ AAN GP, sygn. 19, s. 12.

⁸² Rozporządzenie ministra skarbu z 19 XII 1949 r. w sprawie przekazania Powszechnej Kasie Oszczędności przez Poczтовую Kasę Oszczędności agend oraz aktywów i pasywów objętych rachunkiem polskim oraz postawienia Pocztovej Kasy Oszczędności w stan likwidacji, DzU 1949 nr 63, poz. 508.

⁸³ Rozporządzenie ministra skarbu z 19 XII 1949 r. w sprawie rozpoczęcia działalności Powszechnej Kasy Oszczędności, DzU 1949 nr 63, poz. 507.

⁸⁴ AAN GP, sygn. 58, s. 94.

kwocie 300 000 000 zł, a w II połowie 1949 r. – 500 000 000 zł. Podkreślał, że przewidziane w art. 14 i 20 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania zwroty części wkładu oszczędnościowego mają na terenie wsi duże znaczenie propagandowe i winny być dokonywane „z zachowaniem podejścia klasowego”. Przedstawiciel głównego pełnomocnika wskazał zaś, że w środowisku wiejskim utarła się opinia, podtrzymywana przez „elementy wrogie”, że wpłaty wnoszone na rzecz funduszu B SFO są podatkiem, a nie wkładami oszczędnościowymi, co skutecznie zniechęcało do obowiązku społecznego oszczędzania. Poinformował też, iż opóźnienia w realizacji założonych kwot wpłat na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych wynikają po części z przetrzymywania przez zarządy gminne dużych niekiedy sum pobranych od uczestników funduszu B SFO. Podkreślał zarazem, że dzieje się to czasami „za milczącą zgodą władz administracji ogólnej”⁸⁵.

W piśmie skierowanym do ministra administracji publicznej w dniu 15 VI 1949 r. główny pełnomocnik zwrócił m.in. uwagę, iż z 2,5 mld zł, które uczestnicy funduszu B SFO wnieśli w całym kraju do 30 IV 1949 r. na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych, zarządy gminne nie odprowadziły do upoważnionej instytucji kredytowej ok. 700 mln zł. Główny pełnomocnik uskarżał się, że jego interwencje nie odnoszą skutku. Zauważył natomiast, iż winni tego stanu rzeczy nie są karani, choć dekret z 3 II 1947 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym⁸⁶ przewidywał poważne sankcje karne dla urzędnika lub funkcjonariusza, który nie dopełnił obowiązków nałożonych na uczestników obrotu bezgotówkowego (kara więzienia do lat 5). Podkreślał też potrzebę ustanowienia zaostrzonych kar dla członków zarządów gminnych odpowiedzialnych za czasowe zużytkowanie na cele gminy kwot zebranych od uczestników funduszu B SFO oraz części wpływów z podatku gruntowego należnej podmiotom wskazanym przez dekret z 20 III 1946 r. o finansach komunalnych⁸⁷.

2. Kontrola i zatwierdzanie decyzji zarządów gminnych o zwolnieniu (częściowym lub całkowitym) uczestników funduszu B SFO od wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego także w 1949 r. absorbowały najwięcej czasu pełnomocników rządowych ds. podatku gruntowego w tym zakresie ich działania, który związany był z powierzonym im nadzorem nad wymiarem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych, określonych w art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania.

Z protokołu ze zjazdu starostów powiatowych z województwa lubelskiego w dniu 15 IV 1949 r. dowiadujemy się, że w 1948 r. w kilku powiatach „bezpodstawnie” obniżono wysokość rocznych wkładów oszczędnościowych.

⁸⁵ AAN GP, sygn. 12, s. 5–6, sygn. 35, s. 34.

⁸⁶ DzU 1947, nr 16, poz. 61.

⁸⁷ AAN GP, sygn. 47, s. 7–10.

Wojewódzki pełnomocnik w Lublinie zapowiedział, że sprawy te będą przedmiotem postępowań prowadzonych przez funkcjonariuszy MO oraz UB. W związku z tym starostowie powiatowi zostali poproszeni o zbadanie „wartości socjalnej i moralnej” członków powiatowych komitetów współdziałania opiniujących wnioski uczestników funduszu B SFO. Apelowano, by bezzwłocznie usunąć z ich składu członków niebudzących zaufania, szczególnie „bogaczy wiejskich i obcoklasowych”, i wprowadzić w na ich miejsce „ludzi wartościowych i bezstronnych”. Podkreślono, iż każde podanie o zwolnienie z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego musi być dokładnie zweryfikowane przez czynnik społeczny, przez wnikliwe zbadanie sytuacji rodzinnej i „stanu zagospodarowania” wnioskodawcy. Należało wyjaśnić, na czym polega ograniczenie jego zdolności płatniczej oraz czy ma ona charakter czasowy, czy trwałe. Wskazano, że jeżeli nie ma stuprocentowej pewności co do zasadności ulgi czy zwolnienia, to lepiej odroczyć należną sumę do roku następnego, ewentualnie rozłożyć ją na krótkie raty⁸⁸.

W czerwcu 1949 r. główny pełnomocnik skierował do wojewódzkiego pełnomocnika w Lublinie pytanie, na jakiej podstawie prawnej istnieją i działają w województwie lubelskim gromadzkie komisje podatkowe. Sprawa ta stała się głośna, gdy ujawniono, że w gminie Gorzków gromadzka komisja podatkowa przygotowała dla władz wymiarowych wykaz posiadaczy gospodarstw rolnych, który posłużył do dokonania wymiaru podatku gruntowego i wkładów oszczędnościowych na fundusz B SFO. Ów wykaz uwzględniał fikcyjne podziały 19 gospodarstw rolnych posiadanych przez członków gromadzkiej komisji podatkowej. Wojewódzki pełnomocnik wyjaśniał, że gromadzkie komisje podatkowe powołali samorzutnie poszczególni wójtowie dla pomocy sołtysom w wykrywaniu fikcyjnych podziałów gospodarstw rolnych. Podkreślał jednocześnie, że członkowie gromadzkiej komisji podatkowych są w składzie gminnych społecznych komitetów współdziałania⁸⁹.

Niezadowolenie z dotychczasowej działalności społecznych komitetów współdziałania wyraził też wojewódzki pełnomocnik w Olsztynie. W piśmie z 30 IV 1949 r. skierowanym do przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej podkreślił, iż pomimo kilku apeli pełnomocników „o ożywienie” działalności społecznych komitetów współdziałania na wszystkich szczeblach podziału terytorialnego nie osiągnęły one do tej pory zadowalających rezultatów w swej działalności. Jako „typowy” przykład „ignorowania” swych obowiązków przez członków Wojewódzkiego Komitetu Współdziałania wskazał nieobecność większości jego członków na 2 kolejnych posiedzeniach zaplanowanych w kwietniu 1949 r., co uniemożliwiło podjęcie obrad. Wojewódzki pełnomocnik podkreślił zarazem, że na owe nieudane posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Współdziałania przybyli, za każdym razem, wszyscy powiatowi pełnomocnicy

⁸⁸ AAN GP, sygn. 15, s. 4.

⁸⁹ AAN GP, sygn. 46, s. 1–5.

i ich zastępcy. Swe spostrzeżenia wojewódzki pełnomocnik zakończył uwagą, iż społeczne komitety współdziałania w dotychczasowym składzie „nie potrafiły stanąć na wysokości zadania”⁹⁰.

Z kolei Wojewódzki Społeczny Komitet Współdziałania w Poznaniu w piśmie z 5 X 1949 r. wytknął przewodniczącym powiatowych i gminnych społecznych komitetów współdziałania liczne zaniedbania, obarczając ich częścią odpowiedzialności za „załamanie” planu wpłat na podatek gruntowy i fundusz B SFO. W szczególności zarzucał im, że nie wykonały powierzonych im zadań, wykazując brak zainteresowania „dla tak istotnych dla gospodarki kraju zagadnień”. Podkreślał, iż powiatowe społeczne komitety współdziałania nie prowadzą powierzonej im akcji „trybem ciągłym i długofalowym (...), nie docierają do podatnika”, zaniedbują stałą kontrolę gminnych komitetów i nie doceniają roli gminnych delegatów społecznych, którzy mogą służyć im swymi spostrzeżeniami oraz stanowią „reprezentację” społecznych komitetów współdziałania w terenie. Powiatowi pełnomocnicy w województwie poznańskim uskarżali się nadto na trudności z uzyskaniem niezbędnego quorum na posiedzeniach społecznych komitetów współdziałania, uniemożliwiające podejmowanie uchwał w zakreślonych terminach. Proponowali zatem utworzenie stałych „egzekutyw” powiatowych komitetów współdziałania, które załatwiałyby najpilniejsze sprawy, opierając się na opinii biegłych i gminnych delegatów społecznych⁹¹.

3. Wysokość ustalonego rocznego wkładu oszczędnościowego na rok 1949 (po uwzględnieniu sumy podwyższeń oraz zaległości i nadpłat na dzień 1 I 1949 r.) wyniosła – według stanu na 13 I 1950 r. – 21 375 057 000 zł.

Zastosowane zwolnienia (częściowe lub całkowite) od wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych zamknęły się kwotą 3 156 665 000 zł (14,8% wymiaru). Najwyższy odsetek owych zwolnień – w stosunku do wysokości wymierzonych rocznych wkładów oszczędnościowych – odnotowano w województwach: olsztyńskim (32,5%), wrocławskim (25,6%) i lubelskim (23,4%), a najniższy w województwach: białostockim (6,2%), krakowskim (9,46%) i pomorskim (10,2%).

Odliczenia na Państwowy Fundusz Ziemi wyniosły 3 299 458 000 zł.

Wpływy od 1 I 1949 do 31 XII 1949 r. osiągnęły 12 299 647 000 zł (85,6% wymiaru). Najwyższe wpływy – w stosunku do ustalonych kwot – odnotowano w województwach: krakowskim (92%), wrocławskim (91,8%) i m. Łodzi (91,4%), a najniższe w: białostockim (57,6%), olsztyńskim (71,8%) i kieleckim (75,2%). Na dzień 1 I 1950 r. pozostawało do uiszczenia 2 619 287 000 zł⁹². Szczegółowe dane zawarto w tabeli 2.

⁹⁰ AAN GP, sygn. 59, s. 65.

⁹¹ AAN GP, sygn. 59, s. 37.

⁹² AAN KC PZPR, sygn. 237/XII/158, s. 4.

Wkłady oszczędnościowe wniesione w latach 1948–1949 przez uczestników funduszu B SFO w kwocie ok. 23 mld zł znacznie pomniejszyły siłę nabywczą i zdolności inwestycyjne indywidualnych gospodarstw rolnych, zobowiązanych do społecznego oszczędzania. Wysoki poziom ich realizacji zaświadcza o dużej skuteczności nadzoru pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego w egzekwowaniu obowiązku społecznego oszczędzania w środowisku podatników podatku gruntowego.

Tabela 1

**Wymiar i pobór rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego
w 1948 r.* (w zł**) /stan w dniu 20 XII 1949 r./**

Lp.	Województwo	Wysokość ustalonych rocznych wkładów oszczędnościowych	Kwota dokonanych podwyższeń rocznych wkładów oszczędnościowych	Kwota udzielonych zwolnień (częściowych lub całkowitych) od wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych	Odliczenia na Państwowy Fundusz Ziemi	Wpływy do 20 XII 1948 r.
1	białostockie	507 961 896	2 275 280	53 876 401	17 367 072	289 972 641
2	gdańskie	463 595 066	3 388 830	103 889 030	108 241 778	315 889 438
3	kieleckie	387 993 064	3 577 782	6 414 754	3 051 487	278 417 927
4	krakowskie	379 811 687	3 310 177	29 227 084	3 476 498	317 761 174
5	lubelskie	615 559 703	12 001 809	85 325 571	480 896	492 455 335
6	łódzkie	902 588 761	2 067 903	48 311 232	47 680 917	745 374 617
7	olsztyńskie	388 889 511	589 363	28 411 617	9 285 473	235 558 941
8	pomorskie	2 395 385 159	9 370 686	727 960 010	591 892 372	1 580 747 791
9	poznańskie	4 197 638 597	14 361 689	1 381 341 330	1 282 709 204	2 462 649 320
10	rzyszowskie	149 701 862	1 337 284	18 866 826	726 684	114 007 531
11	szczecińskie	1 155 001 761	6 894 807	476 610 821	201 802 760	633 767 713
12.	śląskie	1 110 816 456	10 105 515	169 066 033	99 369 211	772 271 310
13	warszawskie	1 901 179 103	6 885 488	137 998 055	84 777 536	1 209 135 974
14	wrocławskie	1 496 404 404	9 987 416	291 460 385	170 158 593	1 093 247 303
15	m.st. Warszawa	4 579 771	–	–	–	4 026 194
16	m. Łódź	14 755 077	151 957	2 557 729	–	8 613 792
	Razem	16 071 861 878	86 305 986	3 561 316 878	2 621 020 481	10 553 897 001

* Źródło: AAN GP, sygn. 31, s. 13.

** Dane wyrażone w walucie sprzed reformy pieniężnej z 28 X 1950 r.

Tabela 2

Wymiar i pobór rocznych wkładów oszczędnościowych uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego
w 1949 r.* (w zł**) /stan w dniu 13 I 1950 r./

Lp.	Województwo	Wysokość ustalonych rocznych wkładów oszczędnościowych po uwzględnieniu kwoty podwyższeń oraz zaległości i nadpłat na 1 I 1949 r.	Kwota udzielonych zwolnień (częściowych lub całkowitych) od wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych	Odliczenia na Państwowy Fundusz Ziemi	Wpływy od 1 I 1949 r. do 31 XII 1949 r.	% realizacji	Zaległości na 1 I 1950 r.
1	białostockie	746 080 000	46 630 000	22 956 000	280 064 000	57,6	296 430 000
2	gdańskie	784 377 000	105 174 000	172 497 000	439 051 000	90,0	67 655 000
3	kieleckie	550 387 000	86 061 000	16 764 000	332 387 000	75,2	115 175 000
4	krakowskie	305 697 000	28 921 000	9 902 000	244 688 000	92,0	22 186 000
5	lubelskie	725 865 000	169 865 000	17 676 000	478 283 000	89,2	60 041 000
6	łódzkie	1 173 451 000	166 558 000	92 317 000	856 396 000	94,2	58 180 000
7	olsztyńskie	510 242 000	166 081 000	45 833 000	201 313 000	71,8	97 015 000
8	pomorskie	3 399 419 000	349 390 000	904 139 000	1 846 430 000	90,2	299 460 000
9	poznańskie	6 076 684 000	790 776 000	1 428 594 000	3 141 654 000	86,5	715 366 000
10	rzeszowskie	152 501 000	26 060 000	1 819 000	97 393 000	78,5	27 229 000
11	szczecińskie	1 231 329 000	284 857 000	232 973 000	592 288 000	87,2	121 211 000
12	śląskie	1 407 513 000	225 219 000	91 262 000	980 359 000	90,6	110 673 000
13	warszawskie	2 614 351 000	276 924 000	207 247 000	1 605 687 000	77,6	524 493 000
14	wrocławskie	1 679 684 000	430 920 000	52 605 000	1 093 217 000	91,8	102 942 000
15	m.st. Warszawa	3 958 000	410 000	–	3 259 000	91,9	289 000
16	m. Łódź	13 813 000	2 819 000	2 874 000	7 178 000	91,4	942 000
	Razem	21 375 351 000	3 156 665 000	3 299 458 000	12 199 647 000		2 619 287 000

* Źródło: AAN KC PZPR, sygn. 237/XII/158, s. 4.

** Dane wyrażone w walucie sprzed reformy pieniężnej z 28 X 1950 r.

Analiza konstrukcji i wielkości obciążenia uczestników funduszu B SFO i dalsze jego losy pozwalają zakwalifikować go do narzędzi o charakterze podatkowym, stworzonych dla realizacji polityki przekształcania struktury własności gospodarstw rolnych w kierunku ograniczania liczby średnich i większych gospodarstw indywidualnych na rzecz kolektywnych form gospodarki rolnej

FROM RESEARCH ON IMPLEMENTATION OF SOCIAL OBLIGATION

Summary

In 1948, an obligation of social saving was established, and it also covered some land taxpayers. Financial means from execution of this obligation were saved by them on the B (agriculture) fund of the Social Saving Fund (Społeczny Fundusz Oszczędnościowy).

An analysis of the construction and the burden size for the participants in the SSF B fund, as well as its subsequent fates allow to qualify it among tools of tax character, created for implementation of policy concerning transformation of the proprietary structure of farms towards limiting the number of medium and larger individual farms and increasing the number of collective forms of agriculture.

The purpose of this paper is to turn attention, first of all, to various problems and difficulties connected with execution of this obligation from participants in the SSF B fund by the tax authorities (managements of communes) that acted in this respect under supervision of (appointed in 1947) plenipotentiaries of the Government in charge of land tax (they finished their activity in mid-1950).